МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ З ОСВІТНІМИ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.2313-сп-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
В. М. Тітяков _____

Керівник: завідувач кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук,
професор _____Н. В. Заверико

Рецензент:_____
_____

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____» _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)
1. Тема роботи _____
_____
_____
керівник роботи _____
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від « ____ » _____ 20____ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____
_____
_____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
_____
_____
_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання_____ _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 60 с., 1 таблиця, 6 рисунків, 70 джерел, 1 додаток.

Об'єкт дослідження: діяльність соціального педагога з дітьми з особливими потребами

Предмет дослідження: технологія соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати зміст діяльності соціального педагога з дітьми з особливими потребами та розробити технологію соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз наукових джерел з метою виявлення проблем роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами; систематизація, порівняння результатів досліджень; узагальнення теоретичних підходів із метою визначення категоріального апарату дослідження; емпіричні: спостереження, анкетування; методи математичної статистики.

Теоретичне значення роботи полягає у здійснені теоретичного аналізу понять, які утворюють підґрунтя розуміння змісту діяльності соціального педагога з дітьми з особливими потребами: «діти з особливими потребами», «соціально-педагогічна діяльність», «зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами», «соціально-педагогічний супровід», «технології соціально-педагогічної роботи»

Галузь використання: заклади освіти, заклади та установи соціального захисту, реабілітаційні центри.

ДІТИ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ, ОСОБЛИВІ ПОТРЕБИ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД, ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ.

SUMMARY

Titiakov V. M. Work of a Social Teacher with Children with Special Educational Needs.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, findings, a list of references (70 items), 1 appendix on 1 page. The qualification work volume is 73 pages, 58 of them – main text. There are 1 table and 6 illustrations.

Object of the study: activity of a social pedagogue with children with special needs

The subject of the study: technology of social and pedagogical support of children with special needs.

The purpose of the study: to theoretically substantiate the content of the activity of a social pedagogue with children with special needs and to develop a technology of social and pedagogical support for children with special needs.

The tasks of the qualification work*:*

1) theoretically analyze the problems and content of socio-pedagogical work with children with special needs;

2) determine the features of socio-pedagogical support for children with special needs;

3) conduct a study of the state of work of a social educator with children with special needs;

4) develop a technology of socio-pedagogical support for children with special needs.

Research methods: theoretical: analysis of scientific sources to identify the problems of work of a social pedagogue with children with special needs; systematisation, comparison of research results; generalisation of theoretical approaches to determine the categorical apparatus of the study; empirical: observation, questionnaires; methods of mathematical statistics for quantitative and qualitative analysis of the empirical data.

The theoretical significance of the work lies in the theoretical analysis of the concepts that form the basis for understanding the content of a social worker's activities with children with special needs: “children with special needs”, “social and pedagogical activity”, “content of social and pedagogical work with children with special needs”, “social and pedagogical support”, “technologies of social and pedagogical work”.

The practical significance of the work is to develop a technology for social and pedagogical work with children with special needs.

Field of application: educational institutions, social protection institutions, rehabilitation centres.

Keywords: children, social and pedagogical activity, social pedagogue, special needs, social and pedagogical support, technology of social and pedagogical work.

ЗМІСТ

Вступ…….. 8
Розділ 1. Теоретичний аналіз проблем діяльності соціального педагога з дітьми з особливими потребами……... 1 1
1.1. Соціально-педагогічна характеристика дітей з особливими потребами…….. 1 1
1.2. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами…… 1 6 2
1.3. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами……. 6
Розділ 2. Емпіричне дослідження діяльності соціального педагога з дітьми з особливими потребами…….. 4 0
2.1. Аналіз стану роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами…… 4 0
2.2. Технологія соціального-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами…… 5 0
Висновки…… 6 3
Список використаних джерел…….. 6 6
Додаток…….. 7 3

ВСТУП

У більшості країн світу простежується реалізація суспільних цінностей, які визначають нову спрямованість гуманного ставлення суспільства до людей з особливими потребами, зокрема й до дітей. В Україні нині триває пошук відповідної національної моделі взаємин з цією категорією населення. Науковцями доведено, що від такої моделі належатиме створення оптимальних умов для успішного розвитку дітей з особливими потребами.

У суспільстві спостерігається тенденція до збільшення кількості дітей, які мають вади у психічному чи фізичному розвитку, значну частину серед яких займають діти з особливими потребами. Урахування особливостей такої категорії дітей потребує змін на всіх рівнях освіти і соціальної допомоги, організації системи виховання, соціалізації та навчання, яка б охоплювала ці процеси.

Нині удосконаленню роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами сприяють такі законодавчо-правові акти як Конституція України, Закони України «Про соціальні послуги» (2020 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (2017 р.), Лист Міністерства освіти і науки України «Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2022/2023 навчальному році» (2022р.), Державний стандарт соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання (2022 р.)

Аналіз наукових досліджень й розробок свідчить про те, що результати соціально-педагогічної діяльності з дітьми з особливими потребами розглядаються українськими науковцями, предметом дослідно-експериментальної роботи яких є: залучення осіб з особливими потребами до навчання в закладах освіти, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм (В. Засенко, А. Колупаєва, А. Лапін, О. Нагорна); теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми і молоддю (О. Безпалько, І. Звєрєва); соціально-

педагогічні послуги в системі соціального-педагогічного супроводу (І. Луценко, Д. Романовська, С. Собкова).

Недостатня розробленість проблеми взаємодії соціальних педагогів з дітьми з особливими потребами, її актуальність та суспільна значущість умовили вибір теми магістерської роботи – «Робота соціального педагога з дітьми з особливими потребами».

Об'єкт дослідження: діяльність соціального педагога з дітьми з особливими потребами

Предмет дослідження: технологія соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати зміст діяльності соціального педагога з дітьми з особливими потребами та розробити технологію соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

Для досягнення даної мети були поставлені такі **завдання:**

1. Теоретично проаналізувати проблеми і зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами.
2. Визначити особливості соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.
3. Здійснити дослідження стану роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами.
4. Розробити технологію соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

Гіпотеза дослідження полягала в припущенні, що застосування індивідуально-орієнтованих підходів у роботі соціального педагога з дітьми з особливими потребами сприяє підвищенню їхньої соціалізації та розвитку комунікативних навичок.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз наукових джерел з метою виявлення проблем роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами; систематизація, порівняння результатів досліджень; узагальнення теоретичних підходів із метою визначення категоріального апарату дослідження;

емпіричні: спостереження, анкетування; методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних.

Теоретичне значення роботи полягає у здійснені теоретичного аналізу понять, які утворюють підґрунтя розуміння змісту діяльності соціального педагога з дітьми з особливими потребами: «діти з особливими потребами», «соціально-педагогічна діяльність», «зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами», «соціально-педагогічний супровід», «технології соціально-педагогічної роботи»; визначено й теоретично обґрунтовано стан роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами.

Практичне значення роботи полягає в розробці авторської технології соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами та рекомендацій.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Соціально-педагогічна характеристика дітей з особливими потребами

Теоретичні положення, які розкривають соціально-педагогічні закономірності формування особистості дитини з особливими потребами та соціально-педагогічні підходи до роботи з нею, представлено в працях українських науковців І. Звєрєвої [24], А. Колупаєвої [28; 29], А. Капської [61] та інших.

Права дітей-інвалідів закріплені в таких міжнародних документах, як Декларація про права інвалідів (1975 р.) [15], Всесвітня програма дій стосовно інвалідів (1982 р.) [13], Конвенція про права дитини (1989 р.) [30].

Згідно Декларації про права інвалідів (1975 р.) інвалідом є «будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого і (або) соціального життя через недолік, будь-то природженого чи ні, його (її) фізичних або розумових можливостей» [15]. Інвалідність у дітей визначається значним обмеженням життєдіяльності, що приводить до соціальної дезадаптації унаслідок порушень розвитку і зростання дитини, здібностей до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, навчання, спілкування, трудової діяльності в майбутньому [15].

В Україні важливим кроком стало прийняття Постанови Кабінету міністрів України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (2010 р.) [44]. Зміст цієї Концепції спрямований на виконання вимог міжнародних нормативно-правових документів, ратифікованих Україною. Мета Концепції полягає у: формуванні нової філософії суспільства (позитивного ставлення до

дітей та осіб із порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю); створенні умов для реалізації державної політики забезпечення конституційних прав і гарантій дітям з особливими потребами у сфері освіти; вдосконаленні системи освіти та соціальної реабілітації дітей із порушеннями психофізичного розвитку, зокрема з інвалідністю, через упровадження інноваційних технологій, зокрема інклюзивного навчання, з використанням адаптованого міжнародного досвіду [44].

Згідно Концепції розвитку інклюзивного навчання до дітей, які потребують інклюзивної освіти є: діти з інвалідністю; діти з вадами розвитку; діти з вадами здоров'я; діти-біженці або переселенці; діти, які потребують тимчасового захисту; діти, які можуть прискорено опанувати шкільну програму; діти з мовними потребами [44].

Підкреслимо, що у Концепції наголошено на формуванні «освітньо-розвивального середовища для дітей з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу» [44].

Проаналізуємо зміст поняття «діти з особливими потребами».

У Законі України «Про освіту» (2017 р.) у ст. 1 , п. 20 визначено, що «особа з особливими освітніми потребами – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [45].

Особливі освітні потреби дітей, на думку науковців, виявляються по різному, що вимагає наявності різноманітних форм організації їхнього навчання – від глибоко диференційованого (абілітаційного) до інклюзивного [44].

У сучасній психолого-педагогічній і медико-соціальній літературі поширено поняття «діти з особливостями розвитку» і «діти з обмеженими можливостями». Так зміст поняття «діти з обмеженими можливостями» охоплює категорію осіб, життєдіяльність яких характеризується будь-якими обмеженнями або відсутністю здатності здійснювати діяльність способом або в рамках, що вважаються нормальними для людини даного віку [61, с. 115]. Це поняття, як зазначала А. Капська, характеризується будь якою недостатністю в

порівнянні із звичайним в поведінці або діяльності дитини, також може бути або тимчасовим, або постійно діючим, а також прогресуючим чи регресивним.

Г. Першко зазначає, що в психології, дефектології, педагогіці наявний значний понятійний масив, який окреслює особливості дітей з порушеннями розвитку. В останні роки у вітчизняних нормативних документах та наукових дослідженнях широко вживаним стало поняття «діти з особливостями психофізичного розвитку». Ця терміносполука не дістала чіткого тлумачення у довідниковій літературі. До цієї категорії дітей зараховано таких, які мають офіційний статус дитини-інваліда або значні психічні, фізичні відхилення від норми, хронічні соматичні захворювання, але офіційно не визнані інвалідами [42].

Нині поширеною є група дітей з хронічними захворюваннями. Ці захворювання виникають внаслідок багатьох чинників і тривають впродовж життя людини, спричиняючи зниження якості її життя.

Хронічні захворювання у дитини визначено як тривалі або постійні погіршення стану здоров'я, які можуть впливати на фізичне, психічне та емоційне благополуччя дитини. Ці захворювання часто потребують тривалого лікування, постійного нагляду лікаря та адаптації до певних умов життя [39].

Охарактеризуємо особливості дітей з хронічними захворюваннями:

1) медичні особливості: постійний нагляд лікаря (педіатра, спеціаліста), можливість доступу до першої медичної допомоги у школі або інших місцях, забезпечення спеціального харчування чи медичних засобів;

2) фізичні особливості: можуть відчувати постійну слабкість або втому через хворобу чи лікування, інколи мають обмеження у фізичній активності, часто потребують регулярного прийому ліків або медичних процедур. У разі загострення стану можуть бути відсутні в школі або інших місцях навчання та розвитку;

3) психологічні особливості: можуть відчувати страх, тривогу або стрес, пов'язані з їхнім станом здоров'я, інколи відчувають ізоляцію через тривале перебування в лікарнях або відсутність у соціальних заходах, потребують

підтримки у розвитку впевненості в собі та самостійності;

4) освітні особливості: іноді потребують індивідуального підходу у навчанні (гнучкий графік, дистанційне навчання), необхідно враховувати періоди відсутності та забезпечувати компенсацію пропущеного матеріалу, часто важливим є забезпечення комфортних умов, наприклад, можливості відпочинку під час занять;

5) соціальні особливості: можуть відчувати труднощі у взаємодії з однолітками через нерозуміння їхнього стану, часто їм потрібна допомога у формуванні соціальних зв'язків і включенні до активностей.

До типових прикладів хронічних захворювань у дітей науковці відносять: алергічні захворювання (бронхіальна астма, харчова алергія), ендокринні захворювання (цукровий діабет), серцево-судинні захворювання (вроджені пороки серця), імунодефіцитні стани (автоімунні захворювання), неврологічні порушення (епілепсія), захворювання травного тракту (хронічний гастрит, целіакія), онкологічні захворювання (діти в ремісії після лікування).

До видів підтримки дітей з хронічними захворюваннями можна віднести забезпечення інклюзивного середовища, де враховуються їхні обмеження та потреби; психологічну підтримку з метою зменшення тривожності й страху; інформування членів родин і педагогів про основні особливості поведінки з такими дітьми; організація співпраці між батьками, медичними працівниками та педагогами для створення сприятливих умов для розвитку й навчання.

Діяльність соціального педагога з такими дітьми спрямована на забезпечення дитині можливість максимально повноцінно жити, навчатися та розвиватися, враховуючи її стан здоров'я.

Узагальнюючи існуючи визначення й обґрунтування понять «діти з особливими освітніми потребами (ООП)» та «діти з особливими потребами (ОП)» нами створено таблицю відмінностей у змісту цих понять (див. табл. 1.1)

Таблиця 1.1

Відмінності між дітьми з особливими освітніми потребами та дітьми з особливими потребами

Критерій	**Діти з ООП**	**Діти з ОП**
Сутність	Це діти, які потребують адаптації або модифікації освітнього процесу через свої особливості	Це діти, які мають фізичні, психічні, емоційні чи інші відхилення, що впливають на їхню життєдіяльність
Контекст застосування	Використовується в освіті для розробки індивідуальних програм навчання та адаптації в освітнє середовищі	Використовується в широкому сенсі: у побуті, соціальних програмах, медичному обслуговуванні
Мета підтримки	Забезпечити рівні умови для здобуття освіти	Забезпечити умови для соціалізації та інтеграції
Фокус допомоги	Освітня: педагоги, психологи, корекційні і соціальні педагоги	Соціальна: реабілітологи, лікарі, соціальні працівники і соціальні педагоги
Цільова група	Діти з дислексією, дисграфією, порушеннями слуху чи зору; діти з аутизмом або синдромом Дауна, які навчаються в інклюзивних класах	Діти на інвалідних візках; діти з хронічними захворюваннями (цукровий діабет, ДЦП)

Ключова різниця у цих терміносполуках: ООП орієнтовані на процес навчання, забезпечення доступу до знань та адаптацію освітнього процесу; ОП охоплюють ширший спектр життєвих потреб, які не завжди пов'язані з освітою.

Зазначимо, що інституційні зміни у навчанні та впровадженні інклюзії є стрижнем змін у навчанні дітей з особливими потребами. Для дітей, які не можуть в силу наявних у них особливостей навчатися в умовах загальної освіти, потрібно створювати найбільш доцільні умови соціалізації та отримання навчання.

1.2. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами

Соціальний педагог є фахівцем в галузі соціальної і виховної роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами, який покликаний створювати сприятливі соціальні умови для їхнього розвитку та соціалізації [55].

В. Шульга зазначає, що, на відміну педагогічної посади в закладі освіти в професійній діяльності соціального педагога першочергову роль відіграє не навчальна, а виховна функція, функція соціальної допомоги, підтримки та захисту. Діяльність соціального педагога з дітьми та молоддю спрямована на підтримку саморозвитку їх особистості [66].

Проаналізуємо поняття соціальної і соціально-педагогічної роботи в наукових джерелах.

Порівняльний аналіз сутності поняття «соціальна робота», які зустрічаються у зарубіжній й українській філософській, соціологічній, педагогічній літературі, свідчить про відсутність його узагальненого розуміння науковцями. Так зарубіжні дослідники М. С. Дж. Канієлі (M. C. J. Caniels) [67], Н. Тодоров (N. Todorov) [70] визначають соціальну роботу як різновид професійної діяльності. Вони доводять, що це професійна, або практична діяльність фахівця в галузі соціальної сфери.

Науковці із Осло виокремили такі теорії соціальної роботи: теорія систем (System theory); психодинамічна теорія (Psychodynamic theory); теорія научіння (Learning theories); інтеракціоніська теорія (Interactionist theory); теорія конфліктів (Conflict theory) [68, с. 227]. Теорії практичної діяльності, на наш погляд, відповідають сутності наукового підходу, у межах якого виникає можливість вибору методів, форм, прийомів і технологій соціальної роботи.

Істотний крок у теорію і практику соціальної роботи як наукової сфери та як професійної діяльності внесли О. Безпалько [7], Р. Вайнола [10], І. Звєрєва

[24], А. Капська [25; 61], І. Козубовська [27], О. Лісовець [35], Н. Павлик [43], В. Поліщук [43], І. Савельчук [51], Т. Семигіна [52; 53], Г. Слозанська [54].

Дослідження зазначених науковців продовжують традицію соціальної роботи в напряму реагування на суспільні виклики та відтворення нового способу вирішення соціальних проблем різних груп населення.

І. Савельчук доведено, що професіоналізація соціальної роботи досягається за рахунок виокремлення основних видів діяльності соціальних працівників: соціально-технологічної, соціально-проектної, соціально-педагогічної, організаційно-управлінської, науково-дослідницької [51].

Т. Семигіна наголошує, що нині соціальна робота, що зосереджена на розширенні можливостей, компетенцій і ресурсів клієнта та його близького оточення або середовища, є пріоритетною [53, с. 190-192].

Н. Рудкевич зазначає, що поняття «соціальна робота» науковцями розглядається «в трьох основних значеннях:

- як практична професійна діяльність із подання допомоги та підтримки людей, які опинились у скрутній ситуації;

- як навчальна дисципліна з професійної підготовки фахівців із соціальної допомоги та підтримки населення;

- як галузь наукових знань, яка ґрунтується на сукупності концепцій і теорій, досліджує принципи і закономірності, моделі та методи соціальної роботи, має об'єкт і предмет дослідження, систему наукових понять і категорій, сукупність методів дослідження» [50, с. 6].

Проведення теоретичної оцінки професійної діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів шляхом аналізу практики їх роботи дозволило С. Харченко на початку 2000-х років представити соціальну роботу як допоміжний процес, у межах якого існують такі моделі:

- когнітивна модель соціальної роботи;

- структурна модель соціальної роботи;

- функціональна модель соціальної роботи;

- ресурсна модель соціальної роботи [63].

Відзначимо, що практична зорієнтованість соціальної роботи набувала наукового підґрунтя, а особливість поширення теоретичних знань вплинула на вдосконалення форм і методів професійної діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів.

Поділяємо думку Р. Вайноли [10], І. Звєрєєвої [24], А. Капської [25], О. Карпенко [26], В. Поліщук [43], що соціальна робота здійснюється соціальними працівниками і соціальними педагогами. В Україні сутність соціальної роботи визначена ідеями її цілісності і системності, спираючись при цьому на усвідомлення практичного досвіду взаємодії з різними категоріями населення.

Обґрунтуємо сутність і зміст роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами.

За результатами вивчення наукових джерел з досліджуваної проблеми (Т. Алєксєєнко [3], О. Безпалько [7], Н. Заверико [19], І. Звєрєва [24], Т. Лях [37]) було установлено, що провідною метою професійної діяльності соціального педагога є допомога, захист і забезпечення дотримання прав та інтересів дитини, підтримка оптимальних умов її життєдіяльності та розвитку з урахуванням особистісних потреб і специфіки розвитку кожної дитини шляхом надання соціальних послуг сім'ї загалом.

Зміст роботи соціального педагога та його функції обумовлені попередньо отриманими даними, які потребують аналізу та соціально-педагогічної інтерпретації. С. Гарькавець досліджуючи систему соціально-психологічних впливів і проблема формування просоціальних установок у дітей, визначила, що, приступаючи до взаємодії з дитиною з особливими потребами, соціальний педагог спочатку вивчає психолого-медико-педагогічні особливості дитини та її соціальне мікросередовище, умови життя [14].

Одним із важливіших завдань роботи соціального педагога, як зазначала О. Беспалько, є ознайомлення дітей з особливими потребами та їхніх батьків з їхніми правами в доступній, активній, демонстративній формі. Завданням цієї роботи фахівця з соціальної педагогіки, на думку вченої, є допомога у

формуванні в дітей з ОП навичок засвоєння норм соціальної поведінки, гармонізації внутрішньо особистісних й загальносуспільних інтересів, формування загальноприйнятого стилю стосунків з соціальним оточенням [7, с. 103].

Як зазначають О. Закусило та Н. Ольхова-Марчук соціально-педагогічна робота з сім'єю, яка виховує дитину з особливими потребами є системною сімейно-центрованою практикою, що спрямована на успішність соціалізації дитини. Основними принципами роботи соціального педагога, на думку дослідниць, є єдність дій сімей і соціальних інституцій у розвитку і соціалізації дитини, а також активізація ролі батьків, їх просвіта й інформування та включення в процес соціально-педагогічної діяльності [21].

Головна мета соціально-педагогічної роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами полягає у подальшій їх інтеграції в суспільство. Соціальний педагог сприяє поновленню втрачених зв'язків дитини з суспільством, забезпечує її включення в основні сфери життєдіяльності: навчання, дозвілля, життя громади.

Особливої уваги соціальний педагог при взаємодії з дітьми з ОП повинен надати просвітницькій роботі з батьками і членами родини. Встановлена проблема появи значної кількості батьків, які намагаються приховати особливості своєї дитини, сподіваючись, що ситуація зміниться на краще сама по собі. При цьому такі батьки не усвідомлюють, що власними діями вони не створюють необхідних умов для розвитку та самореалізації дитини. У подальшому діти з такими батьками приречені на самотність та соціальну ізоляцію.

Використовуються специфічні методи соціальної роботи, такі, як метод соціальної біографії сім'ї, особистості, діагностика й аналіз соціального середовища. Надалі соціальний педагог організовує та проводить консультації з питань прав дітей з ОП та членів їхніх сімей, пропонує можливі варіанти вирішення виникаючих у них проблем, забезпечуючи соціальну й психологічну підтримку. З'ясовуючи проблеми і труднощі в сфері сім'ї, соціальної взаємодії,

соціальний педагог диференціює виявлені проблеми та залучає до їх розв'язання спеціалістів різного профілю в межах мультдисциплінарного підходу.

Соціальний педагог виконує також посередницьку функцію в установленні зв'язків і контактів сім'ї та спеціалістів – психологів, соціальних працівників, дефектологів, лікарів, представників органів влади і громадськості. Для цього він налагоджує зв'язки з різними соціальними інститутами та установами, сприяючи тому, щоб окремі організації, спеціалісти, батьки визнавали право дитини з особливими потребами на повноцінну життєдіяльність, на рівність прав.

Соціально-педагогічна робота полягає в сприянні успішному вирішенню дітьми з ОП власних проблем. Засоби досягнення цієї мети – реалізація способів і прийомів вивільнення ресурсів їх та їхнього соціального оточення, забезпечення необхідних соціальних змін щодо навчання, виховання або самовиховання особистості [57]. До прикладу, встановлюючи контакт із сім'єю дитини з ОП, соціальний педагог заохочує і допомагає родині використовувати власні ресурси, резервні можливості для подолання складних життєвих ситуацій.

З огляду на мету соціально-педагогічної роботи, діяльність соціального педагога з дітьми з ОП у цілому спрямована на попередження проблеми, своєчасне виявлення та усунення чинників, які сприяють її виникненню. Соціальний педагог забезпечує превентивну профілактику негативних явищ (морального, фізичного, етичного, соціального характеру), відхилень у поведінці і спілкування дітей. Тому соціальний педагог має володіти різноманітними вміннями і навичками та відігравати різні соціальні ролі, змінюючи їх значення в практичній діяльності в залежності від характеру проблем, які слід вирішити [57].

Узагальнюючи зазначимо, що зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення умов для розвитку, навчання, соціалізації та інтеграції цих дітей у суспільство. Основні напрямки цієї роботи соціального педагога включають:

1) організація і проведення діагностичної діяльності (вивчення

особливостей розвитку, здібностей та потреб дитини, проведення психолого-педагогічної діагностики для визначення рівня соціальної адаптації, аналіз впливу сімейного середовища на розвиток дитини);

2) розробка заходів із корекційно-розвивальної роботи (проведення занять для розвитку когнітивних, емоційних і соціальних навичок, корекція поведінкових проблем, мовленнєвих і когнітивних розладів, розвиток навичок самообслуговування та самостійності);

3) відповідність діяльності принципам інклюзивної освіти (забезпечення доступу до якісної освіти з урахуванням індивідуальних потреб, організація індивідуальних навчальних, виховних і розвивальних програм, підтримка участі дитини в освітньому процесі через соціально-педагогічний супровід);

4) здійснення заходів з соціальної адаптації та інтеграції (організація заходів для залучення дитини до соціального життя (гуртки, екскурсії, святкові заходи), розвиток комунікативних навичок через групові заняття та взаємодію з однолітками, створення середовища, сприятливого для інтеграції в суспільство);

5) надання психологічної підтримки (допомога дитині у формуванні позитивної самооцінки та подоланні страхів чи комплексів, робота з емоційними проблемами (стрес, тривожність, агресія тощо), створення умов для комфортного психологічного розвитку);

6) організація роботи з сім’єю дитини з особливими потребами (консультації для батьків щодо виховання та підтримки дитини, залучення батьків до освітнього та корекційного процесу, психологічна допомога сім'ям, які стикаються з труднощами у вихованні дитини);

7) співпраця з громадою та громадськими організаціями й установами (налагодження соціального партнерства з медичними, реабілітаційними, освітніми установами, організація соціальних ініціатив для підтримки дітей з особливими потребами, адвокація прав дітей з особливими потребами);

8) сприяння розвитку творчих здібностей дитини з особливими потребами (проведення занять з арт-терапії, музикотерапії, лялькової терапії тощо та розвиток талантів через участь у конкурсах, виставках, майстер-класах);

9) організація заходів з профорієнтації та підготовка дитини з особливими потребами до самостійного життя (формування практичних навичок, які стануть у пригоді у дорослому житті, допомога у виборі професії, що відповідає здібностям дитини, організація тренінгів з адаптації до умов праці).

Підкреслимо, що межі соціально-педагогічної роботи з дітьми з ОП не обмежуються простором родини чи закладу освіти та включають у себе різнорівневе соціальне оточення: державні заклади, недержавні гуманітарні організації, громаду, мікрорайон, вулицю тощо.

Таким чином, соціально-педагогічна робота з дітьми з особливими потребами вимагає від соціального педагога реалізації принципів індивідуального підходу, системного планування та тісної співпраці з усіма зацікавленими сторонами для досягнення максимальної інтеграції таких дітей у суспільство.

Проаналізуємо етапи організації і реалізації роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами.

О. Закусило та Н. Ольховська-Марчук визначили, що організація соціально-педагогічної роботи з сім'єю, що виховує дитину з ОП передбачає кілька етапів: початковий (або діагностико-конструктивний); організаційний; заключний (або комунікативний) [21].

Так на початковому етапі соціальному педагогові необхідно провести діагностику мікросоціуму (в якому знаходиться дитина) і виховного потенціалу самої родини. Цей етап, з точки зору дослідниць, слід назвати діагностико-конструктивним. Зміст цього етапу в тому, що на ньому соціальний педагог аналізує основні проблеми в сім'ї, знаходить специфічні засобів і методи взаємодії з дитиною відповідно до загальної мети соціалізації. Наголосимо, що важливо використовувати комплексний підхід, який поєднує два напрями щодо вивчення сім'ї: врахування характеристик сім'ї як групи та як соціального інституту [21].

Під соціальною діагностикою розуміємо «комплексний процес виявлення й вивчення причиново-наслідкових зв'язків і взаємин у суспільстві, соціально-

економічного, культурно-правового, морально-психологічного, медико-біологічного й санітарно-екологічного стану, що їх характеризує. Її метою є встановлення соціального діагнозу, тобто науково обґрунтованого висновку про стан соціального здоров'я» [1, с. 55].

Наступним етапом в роботі соціального педагога з дитиною з ОП є організаційний етап. На цьому етапі використано різноманітні форми організації сімейно-побутової взаємодії, специфіку освітніх заходів, дозвілля дитини. Соціальний педагог організовує корекційно-педагогічний процес в умовах родини, здійснює добір методів і прийомів зі створення соціально-педагогічного середовища в родині, конструює систему взаємодії дорослого (батьків, членів родини) і дитини з ОП. Особливістю цього етапу є спільне планування з соціальним педагогом сімейних заходів відповідно до індивідуальної програми розвитку і соціалізації дитини з ОП і позначених в ній завдань на визначений період.

На організаційному етапі соціальним педагогом вирішуються такі завдання:

- організація інформування і просвіти батьків щодо використання специфічних способів і прийомів роботи з дитиною з ОП на основі складеної індивідуальної програми розвитку і соціалізації;

- активізація участі одного із батьків (близьких членів родини) як організатора соціалізації і розвитку дитини;

- добір методичного матеріалу для спеціальних занять з дитиною, виготовлення оснащення тощо;

- відпрацьовування форм взаємодії з дитиною з ОП;

- налагодження в родині стилю гармонійного спілкування з дитиною і членами родини між собою [21].

Заключний етап соціально-педагогічної діяльності соціального педагога з дитиною з ОП має назву «комунікативний». Цей етап, як зазначають О. Закусило та Н. Ольховська-Марчук, припускає допомогу у встановленні взаємин між батьками, батьками і дітьми, іншими близькими членами родини. Заключний

етап має вирішальне значення для послаблення емоційної напруженості серед членів родини, нормалізації гармонійного клімату та в реконструкції батьківських позицій у процесі соціально-педагогічної роботи. Робота соціального педагога на цьому етапі має чітко виражену корекційну спрямованість [21].

Основними завданнями заключного етапу діяльності соціального педагога з дитиною з ОП є:

- розширення обсягу засобів при здійсненні комунікативної діяльності з дитиною з ОП завдяки використанню таких невербальних способів спілкування як жести, міміка тощо;

- формування позитивно спрямованих форм сімейної взаємодії батьків з дитиною з ОП;

- формування у батьків навичок соціалізації дитини з ОП [24; 27].

Результатами ефективності соціально-педагогічної роботи на заключному етапі слід вважати стійкість емоційного стану дитини з ОП, рівень сформованості спільної діяльності та її рівень розвитку навичок спілкування з оточуючими.

Варто зазначити, що при організації соціально-педагогічної роботи з дитиною з ОП особливої психолого-педагогічної підтримки потребують її батьки, зокрема в інформуванні щодо спеціальних знань і навичок з догляду та соціалізації дитини. Такі батьки потребують від соціального педагога організації просвітницьких заходів, індивідуальних консультацій інших фахівців, адже, виховуючи дитину з ОП, вони зіштовхуються з більшими ускладненнями.

Реалізація змісту соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами здійснюється на нормативно-правовому підґрунті. Тому передусім слід зупинитися на матеріалах Закону України «Про соціальні послуги» (2019 р.), який визначає ключові правові засади надання соціальних послуг, які спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання чи мінімізацію їх негативних наслідків [46].

У вищезазначеному Законі виокремлено основні напрями державної

політики у сфері надання соціальних послуг; права і обов'язки одержувачів, завдання постачальників соціальних послуг. Також Законом України «Про соціальні послуги» (2019 р.) передбачені підстави для визнання осіб, сімей такими, що потребують соціальних послуг, через оцінку потреб дітей, сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО) [2, с. 8].

Узагальнюючи відзначимо, що на законодавчому рівні закріплена така класифікація послуг, які надає соціальний педагог сім'ям, що виховують дітей з особливими потребами:

- соціальна профілактика як запобігання виникненню СЖО;
- соціальна підтримка як подолання наслідків СЖО;
- соціальне обслуговування як заходи з мінімізації наслідків СЖО [2, с. 9].

За змістом надання соціальної допомоги і підтримки соціальні послуги розподілені на прості, що «складаються із одного виду підтримки (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо); комплексні, що передбачають надання постійної або систематичної допомоги, комбінації різних видів підтримки … (догляд, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, реабілітація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо) .. та комплексні спеціалізовані, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг і враховують специфічні особливості їхнього стану, соціальної ситуації» [2, с. 142].

Важливо також підкреслити, що всі соціальні послуги надаються соціальними педагогами відповідно до державних стандартів, які є обов'язковими для дотримання надавачами.

Аналізуючи нормативно-правову документацію, яка регламентують роботу соціального педагога, поділяючи висновки Т. Семигіної [52; 53], Т. Спіріної [58], можна виокремити та охарактеризувати основні категорії: етичні стосунки, етична взаємодія, професійна свідомість, професійні дії та професійний обов'язок.

1.3. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами

Як з'ясовано у підрозділі 1.1, діти з особливими потребами є важливою частиною суспільства, яка потребує спеціальної уваги для забезпечення рівного доступу до освіти, соціалізації та реалізації ними власного потенціалу. Соціально-педагогічний супровід таких дітей є важливим аспектом інтеграції їх у суспільне життя, що вимагає спільної роботи державних установ, закладів і установ освіти, громад, недержавних гуманітарних організацій, членів родин.

В останні роки терміносполука «соціально-педагогічний супровід» досліджується низкою українських учених (А. Архіповою [4], С. Бадер [5], І. Рогальською-Яблонською [49], О. Фуштей [69]) та неоднозначно трактується в наукових розвідках.

Проаналізуємо зміст понять «соціальний супровід», «педагогічний супровід» та «соціально-педагогічний супровід».

Згідно Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальний супровід визначається як «вид соціальної роботи, спрямований на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій населення, з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їхнього соціального статусу» [47].

У Тлумачному словнику соціальний супровід визначено як «вид соціальної діяльності, який є формою соціальної підтримки та окреслює впродовж певного (іноді доволі тривалого) періоду надання конкретній особі або сім'ї системи певних правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та (або) інформаційних послуг соціальним працівником, а також, у разі необхідності, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами та (або) медичними працівниками тощо), які приналежать до різних установ та організацій» [62, с. 185].

І. Звєрєва визначає соціальний супровід як вид соціальної діяльності, що передбачає впродовж означеного терміну надання соціальним працівником

суб’єкту комплексу послуг [24].

Узагальнюючи і систематизуючи визначення соціального супроводу зазначимо, що науковці його зміст характеризують як вид соціальної роботи, як практичну діяльність соціального працівника, як форму підтримки вразливих верст населення та як технологію.

У зв’язку з предметом нашого дослідження соціальний супровід розглядаємо як технологію, метою якої, як зазначила А. Капська, є здійснення соціальної опіки, допомоги, підтримки, патронажу соціально незахищених категорій осіб щодо подолання ними складних життєвих ситуацій, збереження, відновлення та підвищення рівня їх соціального статусу [25, с. 411].

У роботі соціального педагога з дітьми з ОП виникає необхідність уточнити зміст педагогічного супроводу. Педагогічний супровід з боку фахівця необхідний дитині для успішної соціальної адаптації та вибору оптимальних рішень в різних ситуаціях життєдіяльності. Погоджуємось з думкою А. Архіпової, що провідною метою педагогічного супроводу є організація взаємопов’язаної діяльності команди фахівців (соціальних педагогів, учителів, психологів, соціальних, медичних працівників та інших фахівців) на основі інтеграційних потенціалів закладів освіти, медичних і соціальних установ та соціального середовища [4].

С. Бадер узагальнює педагогічний супровід як певну сферу діяльності педагога, що «орієнтована на взаємодію з дитиною в процесі надання їй підтримки в становленні особистісного зростання, соціальної адаптації …» [5, с. 24].

Згідно поглядів науковців терміносполуку педагогічного супроводу трактують як:

1) процес здійснення супроводу педагогом із особистісно зорієнтованою моделлю виховання, яка спрямована на залучення дітей до взаємодії із навколишнім середовищем з метою «формування у них ціннісних ставлень до довкілля з позицій сучасної культури» (І. Бех [8, с. 4]);

2) систему професійних дій педагога, що забезпечує створення необхідних

умов щодо успішного навчання, виховання й розвитку дитини в певних ситуаціях соціальної взаємодії [36; 55];

3) цілеспрямовану, безперервну суб'єкт-суб'єктна взаємодію педагогів і вихованців, яка спроектована на основі системної діагностики їх стану, здібностей, прагнень (І. Краснощок [32]).

В умовах сьогодення можна констатувати, що педагогічний супровід є важливою складовою системного супроводження корекційно-реабілітаційного простору закладу освіти. Такий вид супроводу здійснюється педагогами, учителями, педагогічними працівниками, що передбачає створення оптимальних соціально-педагогічних умов щодо успішного розвитку дитини з особливими потребами у воєнний час.

О. Фуштей аналізуючи перелік функцій у роботі соціального педагога та їх змістовне наповнення, враховуючи суб'єкт-суб'єктний характер супроводу наголошує на тому, що супровід допомагає здійснити захист прав сім'ї та її членів в розв'язанні складних життєвих проблем на основі принципів соціальної роботи шляхом контакту з сім'єю, її представництва чи інтервенції в її світ [69, с. 224]

Проаналізувавши зміст понять соціального та педагогічного супроводу, визначимо зміст і сутність соціально-педагогічного супроводу.

Так А. Архіпова, аналізуючи зміст соціально-педагогічного супроводу характеризує його як низку послідовних заходів в роботі соціального педагога, кінцевою метою яких є успішна соціалізація особистості дитини [4].

І. Рогальська-Яблонська соціально-педагогічний супровід визначає як процес особистісної взаємодії між тим, хто цього потребує, і тим, хто супроводжує, який спрямований на актуалізацію соціального потенціалу дитини з метою її успішної соціалізації на засадах гуманістичної тенденції [50].

С. Бадер вивчаючи змістовий аспект соціально-педагогічного супроводу зазначає, що соціально-педагогічний супровід має свою структуру, послідовність. Він, на думку дослідниці, містить комплекс форм, методів та засобів діяльності [5]. С. Бадер характеризує соціально-педагогічний супровід

як «різновид соціально-педагогічної технології, що спрямована на подолання життєвих труднощів особистості у певний проміжок часу із залученням різних фахівців» [5, с. 24].

Цікавим для нашого дослідження є також визначення С. Бадер рівнів соціально-педагогічного супроводу. Дослідниця, на підґрунті вивчення наукових праць, виокремлює спочатку макрорівень як створення умов для покращення соціально-педагогічного супроводу на законодавчому рівні), наступним є мезорівень як допомога при залученні учасників ситуації розвитку того, кого супроводжують) та останнім є мікрорівень, який характеризує вирішення конкретних труднощів у процесі соціалізації особи, що супроводжують) [5, с. 24].

З нашої точки зору, соціально-педагогічний супровід як різновид професійної діяльності соціального педагога з дітьми з ОП спрямований на підтримку особистості дитини в системі соціальних відносин, навчання новим формам соціальної поведінки, прийомам взаємодії дитини із собою та світом, подолання труднощів соціалізації дитини з ОП. Важливо підкреслити, що соціально-педагогічний супровід в роботі соціального педагога з дітьми з ОП має особистісно зорієнтовану спрямованість, бо він виступає тим засобом, за допомогою якого дитина та члени її найближчого оточення під впливом фахівця мають осмислити виникнення складної ситуації свого життя. Він орієнтований на конкретну особистість дитини з ОП та її послідовну підтримку.

Отже, можна зробити висновок, що соціально-педагогічний супровід у роботі соціального педагога з дітьми з ОП побудований на гуманістичних засадах, він зорієнтований на особистість дитини, створення умов для її соціалізації, захищеності і соціального комфорту. Цей супровід має превентивний і корекційно-розвивальний характер.

У нашому дослідженні соціально-педагогічний супровід в роботі соціального педагога з дітьми з ОП є системним і містить соціальний та педагогічний компоненти. До складу цього виду супроводу входить система превентивних, інформаційно-просвітницьких, діагностичних, корекційно-

розвивальних заходів, що здійснює соціальний педагог та які спрямовані на подолання життєвих труднощів родини з дітьми з ОП. Соціально-педагогічний супровід передбачає створення оптимальних умов щодо успішних соціалізації і розвитку дитини з ОП у воєнний період.

Основною метою соціально-педагогічного супроводу є створення сприятливих умов для розвитку і соціалізації дитини з особливими потребами. Це включає наступні дії:

- адаптацію дитини до освітнього середовища;
- розвиток соціальних і комунікативних навичок;
- підтримку членів родини або її найближчого оточення в процесі виховання дитини;
- інтеграцію дітей з ОП у суспільне життя через участь у соціо-культурних, спортивних та інших громадських заходах.

Соціально-педагогічний супровід дітей з ОП базується на таких принципах:

1. Індивідуальний підхід – врахування особливостей розвитку кожної дитини з ОП.
2. Інклюзивність – забезпечення рівного доступу до освіти незалежно від фізичних чи когнітивних обмежень дитини з ОП.
3. Мультидисциплінарність як тісна взаємодія між соціальними педагогами, педагогами і вчителями, психологами, медичними працівниками, працівниками соціальних служб та батьками.
4. Емпатія та підтримка в контексті створення дружнього середовища, яке сприяє довірі та взаєморозумінню суспільства з родиною дитини з ОП.

Описуючи психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі Д. Романовська та С. Собкова до послуг, які повинен надавати соціальний педагог в системі супроводу, відносять такі:

- інформаційна й консультаційна допомога сім'ї і членам родини з соціально-правових питань;
- соціально-педагогічне консультування;

- допомога у розвитку дитини;

- допомога в організації забезпечення дитини ліками;

- організація життєдіяльності і дозвілля дитини [48].

Указані соціальні послуги здійснюються шляхом індивідуальної роботи соціального педагога з родиною дитини.

Погоджуємось з твердженням Л. Балакірської, що в соціальний педагог у взаємодії з родиною, що виховує дитину з ОП, є партнером у мобілізації соціально-педагогічної і психологічної підтримки таким дітям, також він виконує посередницьку функцію між членами родини й іншими соціальними інститутами у належному розв'язанні виникаючих конфліктних ситуацій [6].

А. Хміляр зазначає, що супровід дітей з ОП є комплексним динамічним процесом, який характеризує діяльність соціального педагога, що складається з таких компонентів:

- моніторинг психолого-педагогічного та медико-психологічного статусу дитини з ОП в динаміці її психічного розвитку;

- створення належних соціально-педагогічних умов щодо ефективного соціального розвитку дітей з ОП в соціумі;

- систематична психолого-педагогічна допомога дітям з ОП у вигляді консультування, соціальної підтримки, корекційних заходів;

- систематична просвітницька допомога батькам дітей з проблемами у розвитку;

- організація повноцінної життєдіяльності дітей з ОП в соціумі з урахуванням їхніх особливостей [64, с. 156].

А. Колупаєва [29], О. Нагорна [38] соціальний супровід дітей з ОП розглядають як діяльність соціально-психологічної служби закладів освіти, що спрямована на створення комплексної соціально- психологічної, психолого-педагогічної та психотерапевтичної допомоги і підтримки, які повинні сприяти соціальній адаптації та їх самореалізації в соціумі (заклад освіти, сім'я, дитячі організації й спільноти однолітків).

Досліджуючи створення індивідуальної програми розвитку для дітей з

особливими освітніми потребами Н. Софій виокремлює напрями роботи соціального педагога, який здійснює соціально-педагогічний супровід навчання дітей з ОП:

- соціально-психологічна й педагогічна діагностика;
- психолого-педагогічна корекція;
- послуги з соціального консультування;
- соціально-педагогічна реабілітація;
- соціально-педагогічна підтримка [55].

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив визначити, що загальний процес допомоги соціального педагога дітям з особливими потребами повинен проходити в чотири етапи:

1. Дослідницький етап, метою якого є виявлення особливих й особистісних потреб дитини з ОП, збереження їх здібностей та розширення простору соціальної адаптованості. У процесі виконання соціально-педагогічної діагностичної роботи, соціальний педагог виявляє індивідуальні та специфічні особливості дітей з ОП, також виявляє проблеми та потреби дітей, оцінює їх особливості розвитку соціальних відносин.

2. Етап планування низки соціально-педагогічних впливів і заходів в роботі соціального педагога. На цьому етапі соціальний педагог визначає пріоритети стосовно напрямків, форм, методів, прийомів професійної діяльності. Обирає відповідні проблемам дитини з ОП соціально-педагогічні технології взаємодії. Соціальний педагог планує результати взаємодії з урахуванням чинників становлення особистості, здійснює соціально-педагогічне проектування розвитку дітей з ОП.

3. Організаційний етап як організація різноманітної соціально-педагогічної допомоги і підтримки дітям з ОП та їх родинам. Соціальний педагог забезпечує налагодження взаємодії між учасниками супроводу. Соціальний педагог також здійснює координацію та налагодження соціальної взаємодії між різними інституціями в їх роботі з дітьми з ОП та членами їх сімей; сприяє соціально корисній діяльності дітей у громаді; формує систему взаємин дитини з ОП з

оточуючими людьми.

4. Оцінно-рефлексивний етап як оцінювання результативності діяльності і отримання зворотного зв'язку від суб'єктів супроводу. Соціальний педагог, здійснюючи оцінну діяльність і прогностичну роботу, прогнозує розвиток подій, які відбуваються родині дитини з ОП, та розробляє моделі соціальної поведінки таких дітей. Соціальний педагог при цьому надає рекомендації і поради, пропонує професійну консультативну допомогу дітям з ОП, їх батькам, іншим особам у пошуку шляхів розв'язання складних ситуацій.

Отже, процес соціально-педагогічного супроводу дітей з ОП передбачає передавання від соціального педагога досвіду соціальної поведінки з урахуванням особливостей і потреб різних категорій дітей з ОП за їх активної участі й забезпечення адекватних умов їхнього розвитку і соціалізації, у результаті чого діти стануть активними в основних сферах соціального життя.

Завданнями реалізації соціально-педагогічного супроводу дітей з ОП є, по-перше, недопущення появи у них патологічних рис особистості під впливом особливих умов соціалізації; допомога дітям в опануванні системою гармонійних соціальних відносин зі світом і собою; контролювання недопущення затримки не тільки в набутті дітьми знань, а й у розвитку їхніх особистісних якостей, запобігання появі інфантилізму; корекційно-розвивальна робота з наявними вадами дитини; оптимізація спілкування дитини з батьками, членами родин, оточуючими.

Узагальнюючи визначимо основні аспекти соціально-педагогічного супроводу в роботі соціального педагог з дітьми з ОП:

1. По-перше, це психолого-педагогічна підтримка. Соціальні педагоги працюють над розробкою індивідуальних програм розвитку, враховуючи сильні сторони дитини з ОП. Важливим елементом є корекційно-розвивальна робота, спрямована на покращення когнітивних, емоційних та поведінкових аспектів.

2. По-друге, це освітня інтеграція дитини з ОП у соціум. Нині інклюзивна освіта в Україні активно розвивається: створюються спеціальні класи, корекційно-розвиткові центри, ресурси для дистанційного навчання.

3. По-третє, це соціалізація. Діти з особливими потребами долучаються до позакласних заходів, громадських соціально-культурних заходів, які сприяють їхній адаптації в суспільстві.

4. У четвертих, це робота з батьками. Соціальні педагоги разом із психологами та соціальними працівниками проводять консультації, тренінги для батьків, щоб допомогти їм краще зрозуміти потреби дітей і створити сприятливе середовище для їх розвитку.

Важливим для нашого дослідження є аналіз специфіки соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами відрізняється комплексністю та індивідуальним підходом, основна мета якого полягає в забезпечення таким дітям комфортних умов для розвитку, навчання, соціалізації, адаптації та інтеграції в суспільстві. Специфіка супроводу полягає в урахуванні фізичних, когнітивних, психологічних та соціальних особливостей кожної дитини.

До основних особливостей специфіки соціально-педагогічного супроводу дітей з ОП науковці відносять такі як:

1. Індивідуалізація підтримки. Кожна дитина з особливими потребами має унікальні характеристики, що вимагають розробки індивідуального плану супроводу. Цей план враховує: тип і ступінь порушення (фізичного, сенсорного, інтелектуального, психологічного); вікові особливості; сімейні обставини та соціальне середовище; потенціал дитини, її інтереси та можливості.

2. Мультидисциплінарний підхід. Соціально-педагогічний супровід включає взаємодію в роботі з дитиною різних спеціалістів, зокрема: соціального працівника (організовує допомогу та підтримку родини); педагога (адаптує навчальний процес відповідно до потреб дитини); психолога (працює над емоційним станом дитини, допомагає долати страхи, тривожність); медичних працівників (стежать за фізичним станом і забезпечують необхідне лікування або реабілітацію тощо).

3. Соціалізація через практику. Діти з особливими потребами потребують

допомоги у формуванні навичок соціальної поведінки. Соціальний педагог може забезпечити: організацію взаємодії з однолітками (у школі, гуртках, на дитячих майданчиках); навчання побутових і комунікативних навичок; участь у спільних заходах і культурних подіях у громаді.

4. Підтримка родини або найближчого оточення. Родина для дитини з ОП є ключовим середовищем, яке впливає на розвиток дитини. Супровід включає: консультування батьків щодо виховання дитини; психолого-просвітницьку підтримку родини; допомогу у вирішенні соціальних питань (оформлення пільг, залучення до реабілітаційних програм).

5. Робота з соціальним середовищем. Соціально-педагогічний супровід передбачає адаптацію оточення дитини, зокрема: створення інклюзивного простору (доступність навчальних закладів, транспортної інфраструктури); просвітницьку роботу для подолання стереотипів і упереджень щодо дітей з особливими потребами.

6. Розвиток самообслуговування та самостійності. Особливий акцент робиться на діяльності соціального педагога з формування у дітей навичок, які дозволяють їм поступово ставати більш самостійними. Це сприяє зростанню їхньої самооцінки та рівня інтеграції в суспільство.

7. Моніторинг і корекція. Супровід є безперервним процесом, який вимагає регулярної оцінки результатів та внесення змін до індивідуальних планів. Це дозволяє враховувати динаміку розвитку дитини та змінювати стратегії підтримки відповідно до її нових потреб.

Підсумуємо, що специфіка соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами полягає в створенні умов для їх гармонійного розвитку через врахування індивідуальних особливостей, співпрацю різних спеціалістів, підтримку родини та інтеграцію в соціальне середовище. Такий супровід є важливим інструментом забезпечення рівності можливостей і підвищення якості життя цих дітей. Супровід є не лише реакцією на вже існуючі труднощі, але й системою профілактики. Завдяки постійному моніторингу емоційного, фізичного та соціального стану дітей з ОП соціальний педагог може вчасно

виявити ризики та запобігти їх переростанню в серйозні проблеми. У складних життєвих обставинах (сімейні проблеми, втрата близьких, зміна місця проживання тощо) соціально-педагогічний супровід допомагає дитині з ОП адаптуватися та зберегти емоційний баланс.

Діяльність соціального педагога в реалізації соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами відрізняється системністю, комплексністю, створенням програми індивідуального підходу до кожної дитини.

Для забезпечення повноцінного розвитку дитини з особливими освітніми потребами необхідний відповідний соціально-педагогічний супровід. Дослідники наголошують на таких напрямках соціально-педагогічного супроводу дітей з ОП як: допомога у вирішенні актуальних завдань її розвитку, навчанні і вихованні; запобігання виникненню проблем розвитку дитини з особливими потребами; педагогічне забезпечення індивідуальних освітніх програм; розвиток соціально-педагогічної компетентності батьків та педагогів.

Важливим завданням соціального педагога, що працює з дитиною з особливими потребами, є існування особливої емоційно-когнітивної мотивації щодо взаємодії з нею: тут має бути турбота, емпатія, толерантність і чуйність щодо взаємодії з дитиною, ставлення до неї як до рівноправного члена соціуму.

Значущість соціально-педагогічного супроводу в роботі соціального педагога з дітьми з ОП можна пояснити через кілька ключових аспектів. Так соціально-педагогічний супровід спрямований на врахування індивідуальних особливостей, потреб і проблем дитини. Це дозволяє побудувати підтримку, яка є максимально ефективною для кожної дитини.

Зазначимо, що Україна нині зіткнулася з низкою викликів у процесі розвитку соціально-педагогічного супроводу: недостатнє фінансування програм інклюзії; нестача кваліфікованих соціальних педагогів; відсутність адаптованої інфраструктури у багатьох закладах та освітніх установах.

Водночас перспективи є позитивними завдяки зусиллям уряду, громадських ініціатив та міжнародних гуманітарних організацій. Зокрема,

зростає кількість інклюзивно-ресурсних центрів, удосконалюється підготовка педагогів, а також активно розробляються цифрові інструменти для дистанційної освіти.

Таким чином, соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в Україні є ключовим елементом інтеграції цих дітей у суспільство. Завдяки спільним зусиллям держави, громадськості та батьків можна досягти значного прогресу в створенні інклюзивного середовища, яке підтримує розвиток, навчання і соціалізацію таких дітей. Це не лише підвищить якість їхнього життя, а й сприятиме загальному гуманізації українського суспільства.

Висновки до першого розділу.

У розділ представлено соціально-педагогічну характеристику дітей з особливими потребами, обґрунтовано зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами та проаналізовано значущість соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

З’ясовано, що діти з особливими потребами – це діти, які мають фізичні, психічні, емоційні або соціальні особливості, що потребують специфічних умов для розвитку, навчання та соціалізації. Їх особливості можна розглядати через такі основні аспекти: фізичні (фізичні обмеження можуть створювати бар’єри у доступі до навчання, комунікації чи соціальних активностей), когнітивні (діти можуть мати труднощі з концентрацією уваги, сприйняттям інформації, вирішенням завдань), емоційні (підвищена чутливість до стресу, емоційна нестабільність, труднощі в самоконтролі, страх перед невідомим, низька самооцінка) та соціально-поведінкові (труднощі в інтеграції до колективу, відсутність навичок соціальної взаємодії, можливість появи соціального відчуження).

Встановлено, що робота соціального педагога з дітьми з особливими потребами має свою специфіку, яка зумовлена особливостями розвитку, соціалізації та потреб таких дітей. Основні аспекти цієї діяльності включають індивідуальний та ресурсоорієнтований підходи, гуманізм, толерантність,

підготовку дитини до дорослого життя, інформування і просвіту батьків і членів родини, яка виховує дитину з особливими потребами, організацію співпраці з іншими фахівцями в межах мультидисциплінарності.

Соціальний педагог має допомогти дитині з особливими потребами реалізувати її потенціал, створити умови для комфортної соціалізації та сприяти розвитку особистості в гармонійному середовищі.

З'ясовано, що під соціально-педагогічним супроводом дитини з особливими потребами в роботі соціального педагога слід розуміти системний процес, що містить соціальний і педагогічний компоненти. До складу соціально-педагогічного супроводу входить система професійно орієнтованих заходів (інформаційно-просвітницьких, профілактичних, діагностичних, корекційних і розвивальних), які спрямовані на подолання життєвих труднощів родини з дітьми з ОП.

Метою такого супроводу є адаптація дитини з ОП до освітнього середовища, розвиток у неї соціальних і комунікативних навичок; надання підтримки членам родини або її найближчому оточенню дитини з ОП, інтеграція дітей з ОП у суспільне життя через участь в освітніх, спортивних та інших громадських заходах.

Доведено, що основними принципами соціально-педагогічного супроводу є індивідуальний підхід, інклюзивність, мультидисциплінарність, реалізація емпатії та підтримки.

Встановлена алгоритмізованість соціально-педагогічного супроводу в роботі соціального педагога та його спрямованість на результат дозволяє констатувати значущість технологічного підходу до вирішення соціалізаційних проблем дітей з ОП, а соціально-педагогічний супровід вважати специфічною соціально-педагогічною технологією. Соціально-педагогічний супровід створює умови для гармонійного розвитку дитини, сприяючи її психологічному благополуччю, успішності в соціальній інтеграції.

Таким чином у розділі обґрунтовано значущість соціально-педагогічної роботи з дітьми з ОП.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

2.1. Аналіз стану роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами

Аналіз стану роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами здійснимо шляхом структурованого дослідження з використанням наступних кроків:

1. Визначення мети та завдань аналізу (з'ясування ефективність наявних методів роботи соціального педагога, виявлення проблемних аспектів в організації діяльності).

2. Збір інформації методами вивчення документації, проведенням спостереження за взаємодією соціального педагога з дітьми з ОП, проведення анкетування соціальних педагогів про проблеми та успіхи в роботі.

3. За результатами структурованого дослідження розробимо технологію соціального-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами та запропонуємо рекомендації з удосконалення роботи соціального педагога з дітьми з ОП (цьому присвячено підрозділ 2.2).

Аналіз нормативної документації дозволив зробити висновок, що в Україні соціальні педагоги працюють з дітьми з особливими потребами у різних закладах і установах, залежно від їх спеціалізації та потреб дітей. Основні місця роботи соціальних педагогів із такими дітьми включають:

1. Інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ). Це спеціалізовані установи, створені для надання комплексної підтримки дітям із ОП. Соціальні педагоги в ІРЦ допомагають у визначенні освітніх потреб дітей; розробляють рекомендації для закладів освіти щодо інклюзивного навчання таких дітей; підтримують сім'ї та дітей у соціалізації.

За сайтом Міністерства освіти і науки України ІРЦ створені з метою «реалізації права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі, у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших навчальних закладах, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти» [18]. Станом на 2020 р. в країні працювало 627 таких центрів у всіх областях.

В ІРЦ фахівці проводять комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини з ОП; надають психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги; забезпечують системний та кваліфікований супровід дитини. Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги дітям з ОП спрямовані на їх соціалізацію та розвиток самостійності та відповідних компетенцій, необхідних для соціальної поведінки. Також, що особливо важливо для нашого дослідження, соціальні педагоги разом з іншими педагогічними працівниками беруть участь у роботі команд психолого-педагогічного супроводу дитини з ОП у школах і дитячих садках [18].

2. Загальноосвітні заклади з інклюзивним навчанням. У школах та дитячих садках із впровадженими інклюзивними програмами соціальні педагоги організовують інтеграцію дітей із ОП у колектив; співпрацюють із педагогами, асистентами вчителів і батьками; проводять заняття для розвитку соціальних навичок у дітей. Соціальний педагог відіграє одну із важливих ролей у впровадженні інклюзії дітей з ОП в закладах освіти, він разом з класним керівником у роботі з цією категорією дітей цікавитися потребами і захопленнями дитини, допомагає їй проявити себе повноцінною особистістю серед фізично-здорових дітей, а також сприяє розвитку у неї творчих здібностей. При необхідності соціальний педагог надає консультації батькам чи членам родини дитини з ОП.

До основних форм роботи соціального педагога з дітьми з ОП в закладах освіти віднесено консультації, групові заняття з розвитку комунікативних навичок як в дітей з ОП, так і їхніх батьків, групові заняття, що спрямовані на допомогу дитині з ОП у досягненні життєвих цілей і форм поведінки в соціумі.

Соціальний педагог за алгоритмом вивчення сім'ї складає соціальний паспорт сім'ї дитини з ОП (див. додаток А).

3. Спеціальні заклади освіти. Соціальні педагоги працюють у школах-інтернатах для дітей із різними видами інвалідності (порушення зору, слуху, рухового апарату, інтелектуального розвитку). Їхня робота спрямована на адаптацію дітей до життя в суспільстві; надання емоційної підтримки; допомогу у вирішенні конфліктних ситуацій.

За результатами дослідження І. Веретенко встановлено, що соціальне та психолого-педагогічне вивчення соціальним педагогом вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів дає можливість для втілення в спеціальному закладі охоронно-захисного напряму як провідного напряму соціально-педагогічної роботи. До прикладу, соціальний педагог проводить тренінгові ігри «Правовий букварик», «Правовий футбол», «Вилучи зайве», «Склади веселку», «Наше майбутнє у наших руках», «Я відповідаю за свої дії» [11, с. 294].

Соціальний педагог спеціального закладу освіти сприяє забезпеченню права дитини з ОП на сімейне виховання; контролює та виконує дотримання встановлених норм щодо забезпечення потреб вихованців у закладі, організовує заняття з профілактики шкідливих звичок та формування здорового способу життя за методикою «рівний-рівному».

4. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Ці центри надають послуги дітям із ОП та їхнім сім'ям. Соціальні педагоги консультують щодо прав дітей та сімей; організовують тренінги, майстер-класи та інші заходи; працюють над інтеграцією дитини в суспільство.

У сучасній соціальній роботі вважлива роль відведена консультуванню, яке в зарубіжній теорії та практиці визначено як короткочасна терапія, що спрямованої на швидке вирішення проблеми [23, с. 45]. Фахівці, які допомагають людям вийти із складної життєвої ситуації, у першу чергу психологи і соціальні педагоги. Завдання соціального педагога віднайти і актуалізувати ресурси дитини з ОП (або родини дитини), щоб допомогти їй «вийти» із проблемної ситуації як можна швидше і з найменшими емоційними втратами.

До прикладу, у Запорізькому обласному центрі соціальних служб (ЗОЦСС) постійно діє практикум з формування батьківської компетентності. Соціальні педагоги і психологи центру батьківську компетентність розвивають у слухачів на чотирьох окремих рівнях: усвідомлення, знання/вміння, застосування навичок, їх закріплення. У листопаді 2024 р. стартувала щорічна Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства». Для батьків дітей з ОП було організовано перегляд з подальшим обговоренням серії анімованих пояснювальних відео в межах кампанії «Україна для кожної дитини». У вересні 2024 р. фахівцями проведено онлайн-зустріч із патронатними вихователями Запорізької області.

За підсумками моніторингу щодо соціальної роботи та надання соціальних послуг сім'ям (особам) ЗОЦСС за І півріччя 2024 р. була охоплена 8371 сім'я (особа), в яких виховуються 7644 дитини. Сім'ї та особи отримували такі послуги: екстрене (кризове) втручання (1499 сімей (осіб), консультування (6679 сімей (осіб), соціальний супровід (434 сімей (осіб), соціальна профілактика (1884 сімей(осіб), інформування (2552 сімей (осіб) [22].

5. Реабілітаційні центри для дітей із інвалідністю. У таких закладах соціальні педагоги допомагають дітям із ОП розвивати соціальні та комунікативні навички, а також працюють із їхніми родинами для кращої адаптації дітей. Соціальна реабілітація дітей з ОП передбачає поетапну роботу всіх фахівців центрів: організаційний етап, прогностичний, етап підтримки та стимуляції, активно-реабілітаційний [61].

Заходи з соціальної і соціально-педагогічної реабілітації складаються з навчання дитини з ОП побутовим операціям для задоволення власних фізіологічних потреб, опанування навичок захисту власних прав та інтересів, забезпечення автономного проживання у суспільстві. У діяльність соціального педагога з дітьми з ОП впроваджено ефективні сучасні методики: арт-терапія, ігрова комп'ютерна терапія тощо [31]. Використання в роботі соціального педагога різних методів і форми реабілітаційної діяльності свідчить про його участь у комплексній реабілітації сімей, які виховують дітей з ОП, з метою підвищення їх адаптації до соціуму.

6. Громадські та благодійні організації. Організації, які займаються захистом прав дітей із ОП, часто залучають соціальних педагогів до реалізації програм підтримки, інклюзії, соціальної реабілітації та навчання. Соціальні педагоги у штаті громадських і благодійних організацій надають консультаційні послуги батькам дитини з ОП, проводять нетрадиційні соціально-культурні громадські заходи як то вуличні ігротеки, «Інтернет кафе», реалізують різні профілактичні програми («Ровесник-ровеснику» тощо), сприяють підготовці дітей з ОП до соціального самозахисту та формуванню соціальних вмінь, які забезпечують єдність соціального захисту і соціального самозахисту.

7. Позашкільні освітні установи. Соціальні педагоги працюють у центрах творчості, спортивних клубах і секціях, адаптуючи програми для дітей із ОП. Специфіка діяльності соціального педагога з дітьми з ОП в дозвіллєвій сфері має такі особливості: нерегламентований характер взаємодії, засобами виховання і соціалізації є мистецтво та художня творчість дитини.

8. Приватні спеціалізовані установи. Це можуть бути центри раннього розвитку, приватні школи або садки, які працюють із дітьми з ОП. До приватних спеціалізованих установ в Україні віднесено приватні реабілітаційні центри (спеціалізовані центри, які надають комплексні послуги), приватні школи та дитячі садки, які працюють за інклюзивними чи адаптованими програмами, також центри розвитку та творчості, що орієнтовані на всебічний розвиток дітей через творчі заняття. Особливостями таких закладів є індивідуальний підхід до кожної дитини з ОП, використання сучасних методик і технологій (як то АВА-терапія, нейропсихологія), гнучкі умови для адаптації дитини до соціального середовища. Робота з дітьми з ОП в приватних закладах України є важливою частиною системи підтримки та реабілітації таких дітей. Ці заклади часто забезпечують комфортні умови для дітей.

Узагальнюючи визначимо, що соціальні педагоги виконують важливу роль у підтримці дітей із особливими потребами та членів родин, сприяючи їхній соціалізації та інтеграції в суспільство.

Після вивчення й аналізу документації нами було проведено

спостереження за роботою соціальних педагогів з дітьми з ОП в умовах закладів освіти і їх подальше анкетування.

За результатами спостереження здійснено оцінку професійної діяльності соціальних педагогів з дітьми з ОП. Спостереження дозволило зрозуміти вибір методів і підходів, які використовує соціальний педагог для підтримки дитини, проаналізувати ефективність комунікацій педагога з дитиною, її оточенням, вчителями та батьками.

Спостереження є важливим інструментом для вдосконалення процесу соціалізації і розвитку дітей з ОП, оскільки дозволяє краще зрозуміти, як теорія реалізується на практиці, і забезпечує індивідуалізований підхід до розвитку дітей з особливими потребами.

Проведено анкетування соціальних педагогів щодо їх роботи з дітьми з особливими потребами.

Метою анкетування було встановлення особливостей роботи соціального педагога з дітьми з ОП.

Анкета була анонімна і містила такі складові:

1. Загальні відомості (стать, вік, стаж соціально-педагогічної діяльності).

2. Запитання:

«Чи потрібно Вам для роботи з дітьми з ОП пройти додаткові навчальні курси, практичні майстер-класи?» Так___ Ні___ Утримуюсь від відповіді ___.

«Чи використовуєте Ви у роботі з дітьми з ОП індивідуально-орієнтовані підходи (наприклад, адаптація освітніх програм, індивідуальні консультації, арт-терапія)?» Так___ Ні___ Утримуюсь від відповіді ___.

«Чи проводити Ви для батьків або членів родин дитини з ОП інформаційно-просвітницькі заходи, консультації?» Так___ Ні___ Утримуюсь від відповіді ___.

«Чи співпрацюєте Ви з медичними працівниками, психологами, соціальними працівниками з метою розвитку дитини з ОП?» Так___ Ні___ Утримуюсь від відповіді ___.

Анкета пропонована респондентам у Google-формі.

Нами була складена випадкова вибірка соціальних педагогів як респондентів. Загальна кількість бажаючих взяти участь в анкетуванні склала 31 особу.

Розподіл респондентів за статтю: 1 (3,23%) – чоловіки та 30 (96,77%) – жінки (див рис. 2.1.).

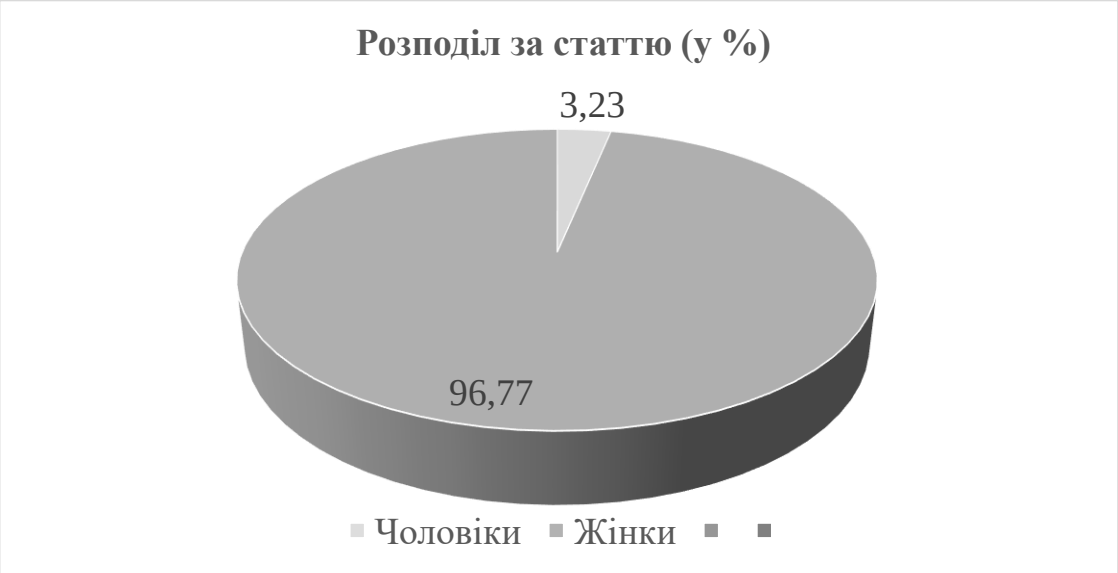

Рисунок 2.1. – Розподіл соціальних педагогів за статтю

Спостерігаємо відсутність гендерної рівності серед працюючих соціальних педагогів в Україні в умовах війни, жінок переважно більше (на 93,54 % більше).

За допомогою google-форм було визначено такий віковий розподіл соціальних педагогів: 2 (6,45%) осіб – 18-20 років (це були студентки університету), 6 (19,35%) осіб –21-25 років, 9 (29,03%) осіб – 26-30 років, 7 (22,58%) осіб – від 31 до 40 років, решта 7 (22,58%) – старше 40 років (див. рис 2.2).

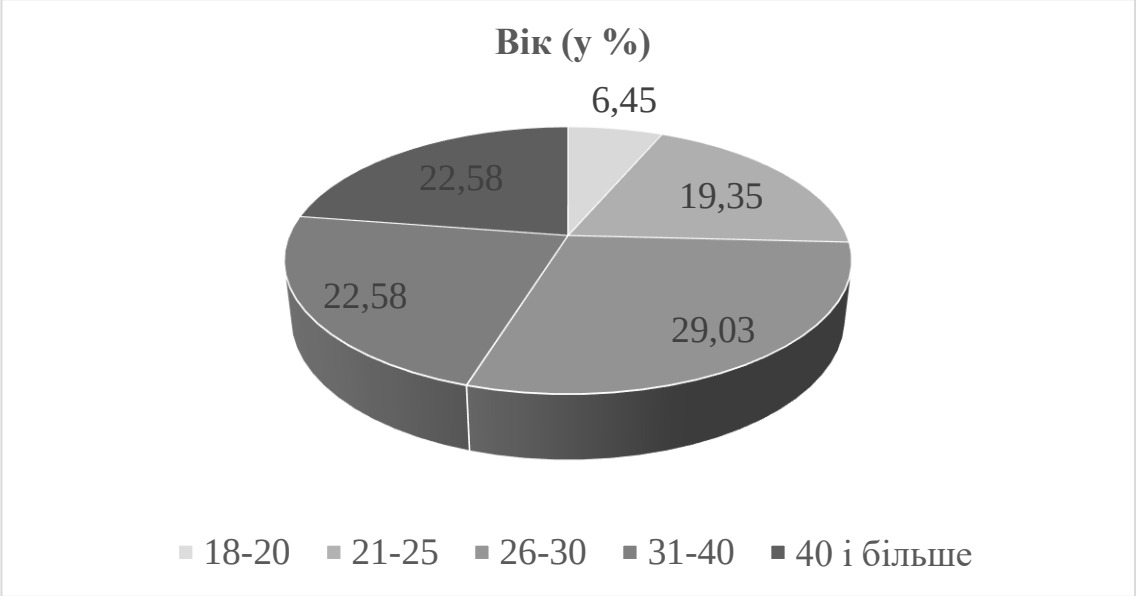

Рисунок 2.2. – Розподіл соціальних педагогів за віком

Найбільшу за показниками (29,03%) групу соціальних педагогів складає молодь у віці від 26 до 30 років. Їх вмотивованість до діяльності з дітьми з ОП зумовлена особистісними особливостями і спрямованістю.

Стаж роботи соціальним педагогом:

- від 1 до 3 років – 8 (25,81%) осіб,
- від 3 до 5 – 7 (26,92%) респондентів,
- від 5 до 10 – 16 (51,61%) соціальних педагогів.

Цікавим є факт, що більше 10 років стажу соціально-педагогічної роботи у респондентів не було встановлено. Більше половини волонтерів мають від 5 до 10 років практичної соціально-педагогічної діяльності.

На перше запитання анкети «Чи потрібно Вам для роботи з дітьми з ОП пройти додаткові навчальні курси, практичні майстер-класи?» відповіді такі: «так» – 14 (45,66%), відповідь «ні» надало 12 (38,71%) респондентів та утрималось від відповіді – 5 (16,13%) (див. рис. 2.3).

Майже половині респондентів (45,66%) не потрібно проходити додаткове навчання, щоб працювати з такою категорією як діти з особливими потребами.

На друге запитання анкети «Чи використовуєте Ви у роботі з дітьми з ОП індивідуально-орієнтовані підходи (наприклад, адаптація програм, індивідуальні

консультації, арт-терапія)?» отримано такі відповіді: «так» визначило 28 (90,32 %) респондентів, відповідь «ні» відсутня, утрималось від відповіді 3 (9,68 %) соціальних педагогів. Отже переважна більшість розуміють і практично застосовують у роботі з дітьми з ОП індивідуально-орієнтовані підходи.

Рисунок 2.3. – Відповіді на запитання «Чи потрібно Вам для роботи з дітьми з ОП пройти додаткові навчальні курси, практичні майстер-класи?»

На третє запитання анкети «Чи проводити Ви для батьків або членів родин дитини з ОП інформаційно-просвітницькі заходи, консультації?» отримано такі відповіді: «так» визначило 18 (58,06%) респондентів, відповідь «ні» – 13 (41,94%) респондентів, утрималось від відповіді 3 (9,68%) (див. рис. 2.4).

Отримано, що переважна більшість соціальних педагогів (58,06%) у роботі з дітьми з ОП співпрацює і з батьками чи найближчим родинним оточенням дитини. Викликає здивування, що значна кількість соціальних педагогів (41,94%) не змогла організувати взаємодію з родиною дитини з ОП. На нашу думку, це викликано специфікою воєнного стану в Україні.

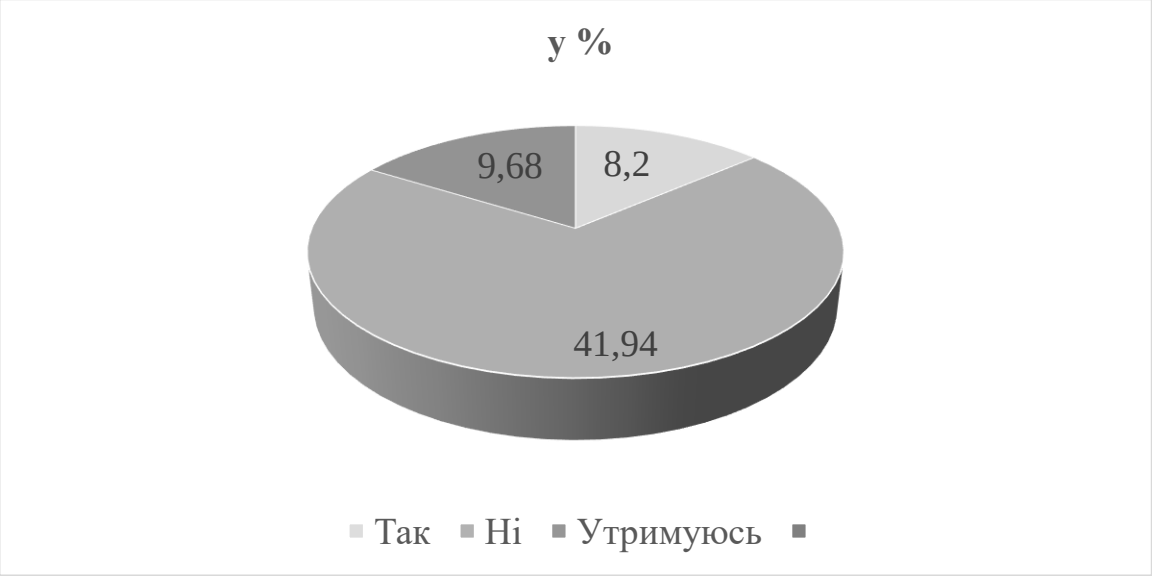

Рисунок 2.4. – Відповіді на запитання «Чи проводити Ви для батьків або членів родин дитини з ОП інформаційно-просвітницькі заходи, консультації?»

На четверте запитання анкети «Чи співпрацюєте Ви з медичними працівниками, психологами, соціальними працівниками з метою розвитку дитини з ОП?» отримано такі відповіді: «так» визначило 10 (32,26%) респондентів, відповідь «ні» – 17 (54,84%) респондентів, утрималось від відповіді 4 (12,90%) (див. рис. 2.5).

Рисунок 2.5. – Відповіді на запитання Чи співпрацюєте Ви з медичними працівниками, психологами, соціальними працівниками з метою розвитку дитини з ОП?»

Отримані відповіді на це запитання викликали розчарування, бо більшість респондентів (54,84%) не має професійної взаємодії на основі мультидисциплінарності з іншими фахівцями, які б могли б допомогти в соціалізації і розвиткові дитині з ОП. Це пояснюється умовами воєнного стану, в учкому живуть і діти і соціальні педагоги в Україні.

Результати анкетування довели, що соціальний педагог працює з дітьми з особливими потребами, орієнтуючись на їхні індивідуальні особливості та потреби.

За даними аналізу стану роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами, спостереженнями й анкетуванням соціальних педагогів можна стверджувати, що висунута гіпотеза дослідження підтверджена. Змінна, що впливає: Індивідуально-орієнтовані підходи в роботі (наприклад, адаптація програм, індивідуальні консультації, арт-терапія).

2.2. Технологія соціального-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами

Закон України «Про соціальні послуги» (2019 р.) у ст. 5 пропонує такі види соціальних послуг як: соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, соціально-побутові, інформаційні послуги, послуги з працевлаштування, послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями [46].

За твердженням І. Богданової [9], А. Капської [61] соціально-педагогічні послуги сприяють виявленню та розвитку різнобічних потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ці послуги спрямовані на організацію індивідуального освітньо-виховного та корекційно-розвивального процесів, дозвілля та художньої діяльності тощо, а також на залучення до роботи різноманітних закладів й установ, громадських організацій, волонтерів.

З точки зору В. Панка, технологія є «змістом, сукупністю дій і засобом

реалізації деякого соціального проекту… Проект, у свою чергу, є детальним описом кінцевого очікуваного результату та послідовності взаємопов'язаних дій, що його забезпечують» [56, с. 10].

У посібнику українських педагогів «Актуальні питання соціальної роботи» соціальні технології визначено як «сукупність методів, форм, прийомів та впливів, що застосовуються для досягнення мети соціального розвитку, забезпечення оптимального соціального функціонування суспільства» [2, с. 109].

У посібнику С. Кубрицького «Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах» технологія представлена як «сукупність способів, спрямованих на оволодіння системою знань, досвідом, уміннями, і практика роботи суб'єктів превентивної діяльності» [33, с. 356].

В. Шахрай зазначає, що перевага технологічного підходу у соціальних процесах полягає в науково обґрунтованому підборі таких методів, засобів і способів діяльності соціального педагога, за допомогою яких можна забезпечити її максимальну ефективність. Ключовою ланкою будь-якої соціальної технології, на думку дослідниці, є детальне визначення кінцевого результату і кроків його досягнення [65].

За В. Шахраєм, технологія соціальної роботи є однією із галузей «соціальних технологій, що орієнтована на соціальне обслуговування, допомогу і підтримку громадян, які знаходяться у важкій життєвій ситуації» [65, с. 20].

Р. Вайнола характеризує технологію соціальної роботи як сукупність форм, методів та прийомів, що використовують представники соціальних служб, закладів соціального обслуговування, самі соціальні працівники з метою досягнення успіху соціальної роботи [10].

Соціально-педагогічна технологія поєднує якості соціальної та педагогічної технологій і визначається Н. Заверико як «спосіб взаємодії соціального педагога/працівника з клієнтом, що забезпечують його соціалізацію в наявних або спеціально створюваних умовах та як певний алгоритм взаємодії соціального педагога з клієнтом, що забезпечує операціоналізацію процесу надання послуг, соціально-педагогічної допомоги з метою досягнення якісних результатів» [17, с.

513]. Дослідниця зауважує, що зміст і сутність соціально-педагогічної технології «полягають в операціоналізації процесу надання послуг і соціально-педагогічної допомоги, створенні алгоритму взаємодії соціального педагога з клієнтом» [60, с. 14].

С. Архипова, Г. Майборода, О. Тютюнник визначають технологію соціально-педагогічної роботи як систему « чітких послідовних дій спеціаліста, які націлені на вирішення певної соціально-педагогічної проблеми» [4, с. 42].

Представимо опис авторської технології соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами, яка створена за результатами опрацювання наукових праць Т. Алексєєнко [3], С. Архипової [4], І. Богданової [9], Р. Вайноли [10], Л. Завацької [19], Н. Заверико [20; 60], С. Кубіцького [33], І. Рогальської-Яблонської [49], В. Шахрай [65].

Основними принципами розробки цієї технології є адаптивність, включеність родини дитини або близького оточення, системність, реалізація індивідуального підходу, міждисциплінарна взаємодія.

Технологія спрямована на досягнення забезпечення сприятливих умов для соціалізації, гармонійного розвитку особистості, формування позитивного соціального досвіду та вирішення соціальних проблем дитини з особливими потребами чи групи дітей.

Мета: забезпечення всебічного розвитку, соціалізації, інтеграції в суспільство та підтримки дітей з особливими потребами через комплексний підхід.

Завдання:

1) оцінювання рівнів соціалізації, міжособистісних взаємин дитини з особливими потребами;

2) визначення та аналіз індивідуальних потреб, проблем та ресурсів дитини;

3) створення програми допомоги чи розвитку дитини з особливими потребами;

4) організація дозвілля та залучення до суспільно-корисної діяльності в

межах тривалої підтримки дитині з особливими потребами.

Така технологія є гнучкою та може адаптуватися залежно від потреб дитини та наявних ресурсів.

Очікувані результати:

1) покращення соціальних і комунікативних навичок дитини;

2) ефективна інтеграція дитини в суспільство;

3) підвищення рівня впевненості та самостійності дитини;

4) розширення можливостей для самореалізації дітей з особливими потребами;

5) позитивні зміни в освітньому процесі та сімейному середовищі.

Етапи реалізації технології:

1. Діагностичний етап.

Мета: встановлення соціального та емоційного стану дитини, уточнення особливих потреб.

Завдання:

1) виявлення особливостей розвитку, здібностей та потреб дитини;

2) оцінка соціального та емоційного стану;

3) визначення можливостей сім'ї дитини для підтримки.

Методи: спостереження, бесіди з дитиною, батьками, педагогами, тестування та анкетування.

Особливість: додаткове залучення фахівців (психологів, логопедів, дефектологів).

Результат: створення індивідуального плану підтримки дитини.

Зазначимо, що діагностика в соціальній педагогіці є спеціально організованим процесом пізнання, «під час якого відбувається збір інформації про вплив на особистість і соціум соціально-психологічних, педагогічних, екологічних і соціологічних чинників з метою підвищення ефективності педагогічних чинників» [56, с. 14].

2. Планувальний етап.

Мета: виокремлення та обґрунтування конкретних соціально-педагогічних

заходів і взаємодії з дитиною, термінів виконання.

Завдання:

1) формування індивідуальної програми супроводу (ІПС);

2) узгодження програми з усіма учасниками процесу (дитина, батьки, педагоги, фахівці).

Ключові компоненти ІПС:

- розвиток навичок: соціальних, комунікативних, побутових;
- освітній компонент: адаптація навчальних матеріалів;
- соціальна інтеграція: участь у заходах, розвиток інтересів;
- психоемоційна підтримка.

3. Реалізаційний етап.

Мета: впровадження запланованих заходів.

Завдання: забезпечення комплексної соціально-педагогічної підтримки і допомоги в різних сферах життєдіяльності дитини.

Соціально-педагогічна діяльність:

- індивідуальні та групові заняття з розвитку соціальних навичок;
- адаптація до шкільного середовища (безбар'єрний доступ, спеціальні навчальні засоби);
- організація позашкільної діяльності (гуртки, творчі студії).

Робота з сім'єю:

- психологічна підтримка батьків;
- проведення тренінгів для розуміння потреб дитини;
- консультування щодо розвитку дитини вдома;

Міждисциплінарна взаємодія:

- співпраця з медичними, соціальними та освітніми установами;
- регулярні консультації з вузькими спеціалістами (реабілітолог, логопед тощо).

4. Контрольний етап.

Мета: оцінка ефективності роботи соціального педагога та корекціяіндивідуальної програми супроводу дитини.

Завдання:

1) оцінка ефективності реалізації програми;

2) внесення корективів у супровід за необхідністю;

3) отримання зворотного зв'язку від дитини, батьків (сім'ї), фахівців (педагогів, логопедів, психологів тощо).

Методи: моніторинг динаміки (спостереження, тести), регулярні консультації з учасниками супроводу, аналіз досягнень дитини відповідно до поставлених цілей.

Результат: удосконалення змісту програми соціально-педагогічного супроводу, підготовка дитини до наступних етапів соціалізації, розробка рекомендацій.

Пропоновану авторську технологію можуть використовувати соціальні педагоги у своїй професійній діяльності з дітьми з ОП. Технологія соціально-педагогічного супроводу сприяє розвитку професіоналізму фахівця, використання ним правильно відібраних за результатами діагностування методів та форм роботи, які допоможуть підтримати, адаптувати й соціалізувати дитину в нове середовище і слугуватиме її позитивному розвитку.

Унаочнимо етапи технології соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами (див. рис. 2.6.).

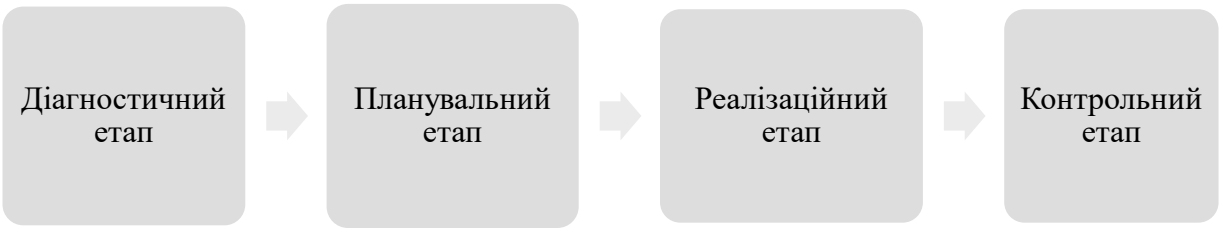

Рисунок 2.6. – Етапи технології соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами

Впровадження вищезазначених етапів технології дозволить соціальному педагогу гнучко реагувати на виклики, допомагати дітям з особливими потребами в складних життєвих обставинах і сприяти їхній інтеграції в суспільство.

Впровадження в практичну соціально-педагогічну роботу розробленої нами технології передбачає комплексний вплив на різні сфери соціалізації особистості дитини з ОП з метою комплексної соціально-педагогічної підтримки формування всебічно розвиненої та соціалізованої особистості.

Технологія включає основні напрямки соціалізації особистості дітей з ОП, а саме діагностичний, організаційний-планувальний, реалізаційно-контрольний. Доведено, що технологія соціально-педагогічного супроводу має певні взаємопов'язані між собою компоненти, що розкривають послідовність і практичне забезпечення, а також зміст роботи соціального педагога та її результат за кожним напрямом соціально-педагогічного супроводу дитини з особливими потребами.

Також нами розроблено рекомендації з удосконалення соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

Рекомендовано здійснювати індивідуалізацію підходів в роботі соціального педагога до організації соціально-педагогічного супроводу.

Соціально-педагогічний супровід буде ефективним за рахунок наступного:

- проведення оцінки унікальності потреб кожної дитини (забезпечення регулярної діагностики здібностей, інтересів та особливостей розвитку дитини з ОП);

- створення індивідуальних планів (створювати гнучкі програми підтримки, адаптовані до особливостей конкретної дитини);

- упровадженню моніторингу прогресу соціалізації й інтеграції дитини (періодично аналізувати досягнення та вносити корективи в плани роботи соціального педагога).

Н. Заверико зазначає, що соціально-педагогічний супровід дітей передбачає такі етапи: підготовчий, безпосереднього втручання, підсумковий. План соціального супроводу завжди розробляється індивідуально для кожної дитини. Тривалість кожного етапу характеризується станом дитини, впливом соціального середовища та активними діями соціального педагога щодо змін в розвитку чи соціалізації дитини [60].

Рекомендовано здійснювати розвиток міждисциплінарної співпраці соціального педагога з іншими фахівцями, що взаємодіють з дитиною з ОП: залучення фахівців з метою забезпечення системної взаємодії соціальних педагогів, психологів, логопедів, дефектологів, реабілітологів та медиків; організація спільних заходів (круглі столи, семінари для обміну досвідом між фахівцями); координація зусиль соціального педагога з органами влади через створення партнерства з соціальними службами, органами опіки та громадськими організаціями.

Зауважимо, що межи соціально-педагогічної роботи з дітьми з ОП не обмежуються родинним простором а включають у себе різнорівневий соціум: державні заклади, громаду. Завданням соціального педагога є допомога у формуванні в дітей з особливими потребами навичок та умінь саморозвитку, засвоєння норм соціальної поведінки, гармонізації загальносуспільних інтересів, формування прийнятого у суспільстві стилю поведінки з іншими людьми.

Рекомендовано враховувати і використовувати специфіку інклюзивного середовища, яка полягає в адаптації освітнього простору дитини. Також соціальний педагог може наголошувати на необхідності забезпечення фізичної доступності закладів освіти та створення безбар'єрного середовища.

Не забуваємо про розвиток толерантності в оточуючих дитину людях. Соціальний педагог може проводити тренінги для педагогів, учнів та їхніх батьків з питань інклюзії та прийняття.

Важливою діяльністю соціального педагога в межах супроводу дитини з ОП є її залучення до колективу: сприяти участі дітей з особливими потребами в спільних заходах, гуртках та проєктах.

Соціальний педагог в процесі реалізації заходів соціально-педагогічного супроводу сприяє розширенню освітніх можливостей дітей з ОП. Для цього можна використовувати елементи додаткового навчання, тобто проводити постійне підвищення кваліфікації соціальних педагогів щодо роботи з дітьми з ОП., упроваджувати адаптовані електронні ресурси для навчання дітей.

Соціальний педагог також може розробляти методичне забезпечення

(створювати нові методики, програми, інтерактивні підходи до навчання та супроводу дітей з ОП).

Рекомендовано організовувати роботу соціального педагога в межах соціально-педагогічного супроводу з сім'єю дитини з ОП. Це може бути просвіта батьків (організація і проведення тренінгів, консультацій, вебінарів щодо методів виховання та підтримки дитини) та психологічна підтримка (створення груп самодопомоги для батьків, де вони можуть обмінюватися досвідом та отримувати відповіді на свої запитання щодо інтеграції дитини) й інформаційна підтримка (розробка буклетів, посібників для батьків про права дітей).

У роботі соціального педагога з дітьми з особливими потребами нині важливо використання інновацій. Це може бути впровадження в практику взаємодії з дитиною ігрових технологій для розвитку її соціальних, комунікативних та когнітивних навичок, залучення методів арт-терапії (мистецтва (малювання, музика, театр) для розвитку емоційної сфери) та технологій віртуальної реальності для розвитку адаптивних і навчальних навичок.

Зазначимо, що арт-терапія є потужним інструментом роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами, оскільки вона допомагає покращувати емоційний стан, розвивати комунікативні навички та підтримувати самовираження. Цей психотерапевтичний напрямок має переваги поміж інших, тому що характеризує невербальну форму роботи дитини.

За О. Вознесенською ось декілька методів, які можна застосовувати в умовах соціально-педагогічного супроводу [12]:

1. Малювання або ізотерапія спрямована на те, щоб допомогти дитині виразити власні справжні емоції і почуття, подолати страх або пізнати щось нове. Техніки: малювання пальцями, пензлями, крейдою, гуашшю чи аквареллю.

Цілі: розвиток дрібної моторики, самовираження, зниження тривожності.

Особливості: для дітей з ОП можна використовувати нетрадиційні матеріали такі як піна, пісок, пластилін.

2. Пісочна терапія. Методика: створення малюнків, картин на піску або побудова сценок за допомогою фігурок.

Цілі: розвиток сенсорного сприйняття, розслаблення, покращення координації м’язів.

Особливості: підходить для дітей із комунікативними проблемами.

3. Музична терапія. Техніки: гра на простих музичних інструментах (бубон, маракаси), слухання музики, спів.

Цілі: покращення емоційного стану, розвиток слуху та концентрації.

Особливості: музика має бути адаптована до сприйняття дитини (ритми, мелодії).

4. Казкотерапія. Методика: створення казок, читання, обговорення героїв.

Цілі: розвиток уяви, комунікативних навичок, вирішення внутрішніх конфліктів.

Особливості: адаптація казок до потреб і можливостей дитини.

5. Терапія рухом (танцювальна терапія). Техніки: імпровізаційний танець, ігри з рухами, розтяжка.

Цілі: покращення фізичного розвитку, вираження емоцій через тіло.

Особливості: особливо ефективно для дітей з гіперактивністю або фізичними обмеженнями.

6. Лялькотерапія. Методика: гра з ляльками, створення персонажів, театралізовані вистави. Приймаючи участь у лялькових виставах, діти з ОП навчаються грати сюжетні ролі за означеною казкою.

Цілі: розвиток соціальних навичок, подолання страхів, навчання емоційної регуляції.

Особливості: використання ляльок різних розмірів та видів (рукавичкові, м'які).

7. Колажування та аплікації. Техніки: створення колажів із паперу, тканини, природних матеріалів.

Цілі: стимуляція творчості, покращення дрібної моторики, робота з емоціями.

Особливості: цей метод підходить для дітей із низькою концентрацією уваги.

8. Фототерапія. Методика: створення фотографій, перегляд і обговорення світлин.

Цілі: розвиток самооцінки, самосприйняття, робота з образами.

Особливості: підходить для підлітків із когнітивними чи емоційними труднощами.

9. Глинотерапія. Методика: робота дитини з глиною, пластиліном або іншими матеріалами для ліплення.

Цілі: розвиток сенсорики, дрібної моторики, зниження тривожності.

Особливості: підходить для дітей, які не можуть легко вербалізувати свої емоції.

10. Терапія кольором (хромотерапія). Методика: використання певних кольорів для стимуляції або заспокоєння дитини.

Мета: регуляція емоційного стану, стимуляція творчості дитини.

Особливості: врахування індивідуального сприйняття кольорів.

Фахівці з арт-терапії О. Вознесенська [12], Т. Кузьменко [34], Ю. Павловський [40], відмічають, що перераховані напрямки базуються на позитивному впливі мистецтва на психіку дитини. Усі ці методи потребують індивідуального підходу з урахуванням фізичних, емоційних, когнітивних та психічних особливостей кожної дитини. Важливо створити доброзичливу атмосферу та заохочувати дітей до участі в процесі.

Важливо наголосити, що при застосуванні методів арт-терапії треба дотримуватись певних правил: дитина з ОП має право вибирати зміст своєї творчої діяльності, працювати в особистому темпі, обов’язково треба регламентувати творчу діяльність дитини, що дає змогу підвищити зосередження уваги. Ці правила дають змогу соціальному педагогові стимулювати когнітивну активність дитини, підвищити її самооцінку [59].

Спрямованість соціально-педагогічного супроводу в роботі соціального педагога з дітьми з ОП на їх соціалізацію.

Сюди додаємо:

- профорієнтацію як проведення заходів, спрямованих на виявлення інтересів і здібностей дитини для майбутньої професійної діяльності;

- волонтерські програми як залучення дітей до соціально-корисних ініціатив, щоб вони відчували свою важливість у суспільстві;

- спільні заходи (організовувати інтеграційні табори, спортивні та культурні події).

Рекомендовано соціальному педагогові бути залученим до забезпечення стійкого фінансування соціально-педагогічного супроводу. Брати участь у державній підтримці в якості ініціатора державних програм фінансування соціально-педагогічного супроводу дітей з ОП. Долучатися до різноманітних міжнародних та національних грантових проєктів та співпрацювати з благодійними фондами та громадськими організаціями.

Ці рекомендації сприятимуть підвищенню ефективності соціально-педагогічного супроводу та покращенню якості життя дітей з особливими потребами.

Висновки до другого розділу

У розділі представлено аналіз стану роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами а також описано авторську технологію соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

За даними нормативно-правової документації узагальнено, що соціальний педагог взаємодіє з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивно-ресурсних центрів, загальноосвітніх закладів з інклюзивним навчанням, спеціальних закладів освіти, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, реабілітаційних центрів для дітей із інвалідністю, громадських та благодійних організацій, позашкільних освітніх установах та приватних спеціалізованих установах та центрах розвитку дитини.

Узагальнено визначення соціально-педагогічної технології як алгоритмізованих операцій і методів, що спрямовані на сприяння саморозвитку

й соціалізації особистості, реалізації її творчого потенціалу, здібностей під впливом дій соціального педагога.

З'ясовано, що соціально-педагогічна технологія супроводу є найбільш оптимальною послідовністю спільної взаємодії соціального педагога як супроводжуючого і дитини або її батьків.

Пропонована технологія дозволяє соціальному педагогові формувати в дитині позитивний досвід соціальної взаємодії, сприяти підвищенню стійкості до стресових ситуацій. Метою впровадження у роботу соціального педагога цієї технології є забезпечення всебічного розвитку, соціалізації, інтеграції в суспільство та підтримки дітей з особливими потребами через комплексний підхід.

До основних етапів реалізації технології виокремлено діагностичний (з'ясування проблемної ситуації, особливостей дитини та створення її соціального паспорту), планувальний (за результатами діагностування визначення цілей, завдань та заходів соціально-педагогічного супроводу), реалізаційний (проведення корекційно-розвивальних занять, розвиток соціальних навичок (комунікація, вирішення конфліктів), організація дозвілля дитини з особливими потребами) та контрольний (оцінити ефективність роботи та скорегувати індивідуальні програми супроводу дитини, відстежити зміни в її поведінці, успішності, соціальних навичках).

Обґрунтовано, що завданням соціального педагога в процесі реалізації створеної технології є навчання дитини з особливими потребами робити самостійний вибір і нести за нього відповідальність. Тобто, розвиток і соціалізація дитини з особливими потребами формується в процесі соціально-педагогічного супроводу.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено цілісний комплексний аналіз проблеми роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами, що дозволило сформулювати загальні висновки.

1. Теоретично узагальнено проблеми і зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами.

Соціально-педагогічну роботу з дітьми з особливими потребами розглядаємо як різновид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється соціальними педагогами на засадах партнерства з родинами дитини, закладами освіти, громадськістю з метою створення умов для ефективної соціалізації та розвитку таких дітей. Встановлено, що зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами визначається урахуванням особливостей розвитку цих дітей, мети, завдань та напрямів соціально-педагогічної роботи. Діяльність соціального педагога з дітьми з особливими потребами спрямована на забезпечення дитині можливостей мати соціальну активність у соціумі, розвиватися, враховуючи її стан здоров’я. Соціальний педагог організовує взаємодію з дітьми з особливими потребами, орієнтуючись на їхні індивідуальні особливості, запити та потреби.

2. Визначено особливості соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

З’ясовано, що соціально-педагогічний супровід є невід'ємною частиною роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами. Цей супровід побудовано на комплексному, системному, мультидисциплінарному, особистісно орієнтованому методологічних підходах, які забезпечують гармонійний розвиток дитини, її інтеграцію в суспільство, вирішення особистих і соціальних проблем та підвищення якості життя.

Соціально-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами базується на основі прогнозування соціальним педагогом перспектив

соціалізації дитини в процесі її розвитку. Під час супроводу відбувається стимулювання усвідомлення наявної проблеми в спілкуванні, визначення кроків подолання цієї проблеми, а також стимулювання дитини до самостійної соціальної активності.

До особливостей соціально-педагогічного супроводу віднесено надання соціально-педагогічної і психолого-педагогічна підтримки, заходи з освітньої інтеграції дитини у соціум, здійснення соціалізації дитини завдяки її долученню до позакласних заходів, громадських соціально-культурних заходів та організації її дозвілля. Важливим елементом соціально-педагогічного супроводу є корекційно-розвивальна робота, що спрямована на покращення когнітивних, емоційних та поведінкових властивостей дитини.

3. Здійснено дослідження стану роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами.

Вивчення й аналізу документації дозволив встановити, що соціальні педагоги виконують важливу роль у підтримці дітей із особливими потребами, сприяють їхній соціалізації та інтеграції в суспільство. За результатами власних спостереження оцінено професійну діяльність соціальних педагогів з дітьми. У ході проведення анкетування з'ясовано, що більшість соціальних педагогів це жінки віком від 26 до 30 років і стажем роботи від 5 до 10 років. Майже половині соціальних педагогів (45,66 %) не потрібно проходити додаткове навчання, щоб працювати з такою категорією як діти з особливими потребами.

4. Розроблено технологію соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами.

Технологія соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами характеризує поступове передавання соціального досвіду з урахуванням особливостей і специфіки різних категорій дітей з особливими потребами за активної їх участі та під впливом соціального педагога й забезпечення адекватних умов, у результаті чого діти залучаються до взаємодії в соціальних системах, беруть участь в основних сферах життєдіяльності суспільства, готуються до повноцінного дорослого життя. До основних етапів

цієї технології віднесено діагностичний, планувальний, реалізаційний та контрольний.

У перспективі важливим є розгляд варіантів пошуку показників та критеріїв, діагностичного інструментарію, який би вимірював ефективність діяльності соціальних педагогів за кожним із напрямом супроводу дитини з особливими потребами у воєнний та повоєнний періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка соціального педагога / укл. В. В. Волканова. Харків : Вид. група «Основа», 2011. 235 с.

2. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О. М. Денисюк та ін. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.

3. Алєксєєнко Т. Ф. Технології соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2004. № 2. С. 19-24.

4. Архипова С. П., Майборода Г. Я., Тютюнник О. В. Методи та технології роботи соціального педагога : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 292 с.

5. Бадер С. О. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодшого школяра: змістовний аспект. *Науковий вісник ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 1 (38). С. 26-29.

6. Балакірська Л. В. Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами. *Педагогічна майстерня*. 2011. № 6. С. 11-13.

7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі. Київ : ЦУЛ, 2009. 208 с.

8. Бех І. Д. Психологічний супровід особистісно зорієнтованого виховання. *Початкова школа*. 2004. № 3. С. 1-6.

9. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Харків : Бурун Книга, 2011. 60 с.

10. Вайнола Р. Х. Технології соціально-педагогічної роботи : курс лекцій. Київ : КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. 152 с.

11. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Молодий вчений.* 2017. № 5 (45). С. 292-295.

12. Вознесенська О. Л. Арт-терапевтична освіта : аналіз зарубіжного та

вітчизняного досвіду. *Простір арт-терапії*. 2019. Вип. 1 (25). С. 4-21.

13. Всесвітня програма дій відносно інвалідів від 3 грудня 1982 року. URL: http://www.blind.org.ua/Folder_with_laws/International/Vsesvitnya_programa _diy.txt / (дата звернення: 19.10.2024).

14. Гарькавець С. О. Система соціально-психологічних впливів і проблема формування просоціальних установок школярів. *Освіта на Луганщині.* 2015. № 2 (41). С. 34-39.

15. Декларація про права інвалідів. *Права інвалідів в Україні*. Київ : Сфера, 2002. С. 13–14.

16. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі : навчально-методичний посібник / авт. : Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш, Н. Компанець, Н. Квітка. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.

17. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звєрєвої. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

18. Інклюзивно-ресурсні центри. URL: https://mon.gov.ua/dlya-batkiv/inklyuzivno-resursni-tsentri#:~:text (дата звернення: 29.11.2024).

19. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навчальний посібник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.

20. Заверико Н. В. Теоретичні засади соціально-педагогічної технології роботи з підлітками. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2004. № 2. С. 80–88.

21. Закусило О., Ольхова-Марчук Н. Прикладні аспекти соціальної роботи із сім'ями, що мають дітей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами.* 2009. № 6 (8). URL: https://ap.uu.edu.ua/article/147#:~:text (дата звернення : 11.11.2024).

22. Запорізький обласний центр соціальних служб. URL: http://xn--q1aan.zp.ua/?start=40 (дата звернення : 29.11.2024).

23. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних

життєвих обставинах / О. М. Мороз, Г. І. Постолюк, Т. В. Семигіна, О. С. Шипіленко. Київ : ЕКМО, 2008. 160 с.

24. Звєрєва І. Д. Соціальна педагогіка : теорія і технології. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.

25. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури. 2004. 352 с.

26. Карпенко О. Г. Професійна діяльність соціального працівника як творчий процес. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2016. Вип. 22. С. 139-145.

27. Козубовська І. В., Товканець О. С. Соціальна робота в системі освіти: профілактика девіантної поведінки учнів ПТУ. Ужгород : Вид-во Бреза А. Е., 2012. 269 с.

28. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів : навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 96 с.

29. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : Саміт – Книга, 2009. 272 с.

30. Конвенція про права дитини. Київ : Столиця, 1998. 514 с.

31. Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів. Права інвалідів в Україні. Київ : Сфера, 2002. 96 с.

32. Краснощок І. П., Кравцова Т. О. Педагогічний супровід самореалізації майбутніх фахівців. *Рідна школа*. 2019. № 2. С. 34-38.

33. Кубіцький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. 5-те вид. доп. і перероб. Київ : Міленіум, 2017. 360 с.

34. Кузьменко Т. М. Інноваційний арт-терапевтичний інструментарій для психоконсультування та психокорекції : навчально-методичний посібник. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я. М., 2018. 127 с.

35. Лісовець О. В. Формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників : монографія. Київ-Ніжин : Видавець ПП

Лисенко М. М., 2018. 344 с.

36. Луценко І. Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими потребами. *Психолог. Шкільний світ*. 2005. № 40. С. 19-27.

37. Лях Т. Л., Спіріна Т. П., Клішевич Н. А. Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Social Work and Education*. 2022. Т. 9, вип. 2. С. 245-255.

38. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник. Рівне : [б.в.], 2016. 141 с.

39. Новий англо-український українсько-англійський медичний словник : понад 25 000 термінів / А. Гудзь, Л. Шевченко, В. Шматко, В. Лось. Київ : Арій, 2020. 480 с.

40. Павлик Н. В. Теорія і практика організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 350 с.

41. Павловський Ю. Арт-терапевтичні техніки як засіб підвищення навчальної мотивації учнів. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 3 (9). С. 463-471. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-464-473.

42. Першко Г. Зміст просвітницької роботи соціального педагога щодо збереження здоров'я дітей у загальноосвітньому навчальному закладі. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2008. № 10, ч. 2. С. 63-66.

43. Поліщук В. А., Янкович О. І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи. Курс лекцій. Тернопіль : ТДПУ. 2009. 256 с.

44. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : Постанова Кабінету міністрів України від 01 жовтня 2010 р. № 912. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189 (дата звернення : 11.10.2024).

45. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. №. 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення : 08.10.2024).

46. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення : 09.10.2024).

47. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2558-14 (дата звернення : 11.10.2024).

48. Психологічний та соціально–педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі : метод. посіб. / за ред. Д. Д. Романовської, С. І. Собкової. Чернівці : Технодрук, 2009. 196 с.

49. Рогальська-Яблонська І. П. Соціально-педагогічний супровід соціалізації особистості в дошкільному дитинстві. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 47. С. 180-187.

50. Рудкевич Н. І. Методика соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник. Львів : Растр-7, 2021. 324 с.

51. Савельчук І. Б. Ресурсне забезпечення інноваційного освітнього середовища підготовки соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. соціальна робота*. 2019. № 2 (45). С. 154-159. DOI: https://doi.org/ 10.24144/2524-0609.2019.44.154-15.

52. Семигіна Т. В. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2015. № 1-2. С. 6-11.

53. Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 1. С. 70-85. DOI: https://doi.org/ 10.33287/11196.

54. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи : монографія. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 275 с.

55. Сокальська Л. П. Робота соціального педагога в закладах освіти : конспект лекцій для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка та практична психологія». Хмельницький : ХНУ, 2006. 98 с.

56. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : метод. реком. / автори-упор. В. Г. Панок,

З. О. Гаркавенко, О. Г. Карагодіна, А. С. Шапошнікова. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 76 с.

57. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

58. Спіріна Т. Формування професійно-етичних якостей майбутніх фахівців соціальної сфери. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 1. С. 151-156.

59. Теорія і практика арт-терапії : навчально-методичний комплекс / уклад. І. В. Бабій. Умань : Алмі, 2014. 44 с.

60. Технології соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка» / за заг. ред. Н. В. Заверико. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. 287 с.

61. Технології соціально-педагогічної роботи : навчальний посібник / за заг. ред. А. Капської. Київ : УДЦССМ, 2000. 372.

62. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.

63. Харченко С. Я. Соціальна педагогіка як розділ педагогічної науки. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2004. № 1. С. 5-9.

64. Хміляр А. Соціальна робота з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору. *Соціальна робота : виклики сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 26-27 квіт. 2018 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 155-159. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/15155 (дата звернення : 08.10.2024)

65. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

66. Шульга В. В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі : методичні рекомендації. Київ : Ніка-Центр, 2004. 124 с.

67. Caniels M. C. J., Semeijn J. H., Renders I. H. M. Mind the mindset! The interaction of proactive personality, transformational leadership and growth mindset

for engagement at work. *Career Development International*. 2018. Vol. 23 (1). P. 48-66.

68. Hutchinson Gunn Strand, Oltedal Siv. Five Theories in Social Work. Oslo : Universitet sforlaget. UiN-repor, 2014. 227 p. URL: https://brage.bibsys.no/xmlui//bitstream/id/96588/Hutchin0son_GS.pd (дата звернення: 11.11. 2024).

69. Fushtei O. Social support of a family-type orphanage. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Pedagogy. Social Work*. 2021. № 2 (49). S. 223-227. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.223-227.

70. Todorov N. S. Club forms of activities and creation of educational environment promoting the development of social work students. *Social Work Education.* 2019. DOI: https://doi.org /10.1080/02615479.2019.1627309.

ДОДАТКИ

Додаток А

Алгоритм вивчення сім'ї

1. Прізвище, ім'я, по батькові кожного члена сім'ї.
2. Склад сім'ї, структура (повна, неповна, одна дитина в сім'ї, багатодітна сім'я, батьки розлучені тощо).
3. Житлово-побутові умови.
4. Матеріальне забезпечення.
5. Виховний потенціал сім'ї (сильний, нестійкий, слабкий, негативний).
6. Характер взаємин у сім'ї:

а) між дорослими членами сім'ї (гармонійні, компромісні, нестійкі, конфліктні, аморальні тощо);

б) між іншими членами сім'ї й дитиною (сліпе обожнення, турбота, довіра, дружба, рівні права, відчуження, байдужість, повна самостійність, незалежність, відсутність контролю);

в) позиція дитини в сім'ї (педагогічно виправдана; «кумир сім'ї»; об'єкт постійних сварок дорослих, кожний з яких намагається перетягнути її на свій бік; належить сама собі; ніхто нею не цікавиться; залякана авторитарним ставленням; невпевнена в собі; уникає спілкування з батьками; грає роль попелюшки);

г) ставлення дитини до батьків (цінує сімейні взаємини; батьки авторитетні; ставиться байдуже; ставиться з неповагою; гостро переживає сімейну драму; тягнеться до одного з членів сім'ї).

7. Настанови дитини щодо батьків і себе: «Я потрібна, мене люблять, і я вас теж люблю»; «Я потрібна, мене люблять, а ви існуєте заради мене»; «Я не потрібна, мене не люблять, але я від усієї душі бажаю подобатись вам»; «Я не потрібна, мене не люблять, дайте мені спокій».